

Koloniaal racisme en seksisme in de militaire rechtspraak in Nederlands-Indië

Over de afwezigheid van Indonesische ‘troostmeisjes’ in de Temporaire Krijgsraden

Kim Koevoets (3605663)

Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Begeleider: Dhr. Dr. Remco Raben

Tweede lezer: Dr. Liesbeth van de Grift

15-08-2016

Inhoudsopgave

Inleiding	2
<i>Methode</i>	3
<i>Seksueel geweld in internationaal recht</i>	7
<i>Historiografie</i>	9
<i>Structuur</i>	13
Hoofdstuk 1: Dwangprostitutie onder de Japanse bezetting	14
1.1. <i>Dwangprostitutie</i>	15
1.2. <i>Schaal</i>	20
Hoofdstuk 2: Koloniaal Nederlands-Indië	27
2.1. <i>Europeanisering</i>	28
2.2. <i>Representatie van Indonesische vrouwen</i>	33
2.3. <i>Prostitutie</i>	36
Hoofdstuk 3: Militaire rechtspraak in Nederlands-Indië	40
3.1. <i>Opzet en samenstelling Krijgsraden</i>	41
3.2. <i>Problemen in de rechtspraak</i>	45
3.3. <i>Temporaire Krijgsraad</i>	48
3.4. <i>Krijgsraad te Velde</i>	55
Conclusie	62
Literatuurlijst	65

Inleiding

Tussen 2007 en 2009 trokken Jan Banning, Hilde Janssen en Frank van Osch door Indonesië voor hun project over ‘troostmeisjes’. De eufemistische term duidt op de slachtoffers van seksueel geweld door Japanse militairen in de Tweede Wereldoorlog. Jonge vrouwen van verschillende afkomst werden in legerbordelen geplaatst en tot prostitutie gedwongen. Banning, Janssen en van Osch legden ruim zestig jaar later tientallen Indonesische slachtoffers vast op camera en namen interviews af, met als resultaat een tentoonstelling die te zien is geweest in onder meer Nederland, Frankrijk, Denemarken, Indonesië en in 2015 ook in Japan.¹

Pas sinds een aantal decennia staan de ‘troostmeisjes’ in de aandacht. De meeste slachtoffers zijn overleden; de anderen zijn inmiddels hoogbejaard. Een toenemend aantal heeft zich de laatste jaren uitgesproken over wat hun tijdens de Japanse bezetting is aangedaan. Een van de Indonesische vrouwen die door Hilde Janssen is geïnterviewd zei: “Ik wil dat de wereld dit weet.”² De Japanse overheid heeft jarenlang de dwangprostitutie verborgen gehouden en ontkend, en de meeste daders zijn dan ook tot op heden ongestraft gebleven.

Niet alle daders ontsprongen echter de dans. Opmerkelijk genoeg zijn de Japanners die verantwoordelijk waren voor de dwangprostitutie van Europese vrouwen in Nederlands-Indië wel direct na de Tweede Wereldoorlog vervolgd. Na de Japanse capitulatie richtte de Nederlandse overheid in Nederlands-Indië de Temporaire Krijgsraden op, met het doel Japanse oorlogsmisdadigers te vervolgen. In de literatuur over internationaal oorlogsrecht worden deze Temporaire Krijgsraden regelmatig geprezen om hun veroordelingen voor gedwongen prostitutie, aangezien deze Nederlandse rechtbanken de eerste in de geschiedenis waren die seksuele oorlogsmisdaden hebben behandeld en bestraft. De rechtszaken betroffen echter alleen de Europese slachtoffers. Indonesische vrouwen zijn in veel grotere getale slachtoffer geworden van de Japanse dwangprostitutie, maar hun lotgevallen hebben in de Temporaire Krijgsraden geen plaats gekregen.

In de literatuur over ‘troostmeisjes’ wordt deze afwezigheid veelvuldig toegeschreven aan koloniaal racisme en seksisme, zonder dat de auteurs hun bewering uitwerken of onderbouwen. Deze thesis zal deze aanname tegen het licht houden. De vraag wat de oorzaken waren van de afwezigheid van Indonesische slachtoffers van Japanse

---

¹ M. Bem, ‘Troostmeisjes’ van Nederlandse fotograaf Banning nu ook te zien in Japan’, *e Volkskrant* 23 september 2014.

² VPRO Zomergasten, Interview met Frank van Osch en Hilde Janssen, 2012 (<http://www.vpro.nl/zomergasten/achtergronden-fragmenten-2012/troostmeisjes.html>).

dwangprostitutie in de rechtspleging van de Temporaire Krijgsraden brengt een probleem met zich mee: het betreft immers het verklaren van een afwezigheid, wat de bewijsvoering lastig maakt. De overgeleverde bronnen uit de Temporaire Krijgsraden geven immers slechts informatie over hetgeen er wél behandeld is, namelijk de misdaden tegen Europese slachtoffers. De gerechtelijke stukken bevatten geen informatie over hoe de leden van de Temporaire Krijgsraden dachten over de gedwongen prostitutie van Indonesische vrouwen.

Methode

Dit onderzoek heeft een aantal valkuilen, waarvan ik me terdege bewust ben. In de eerste plaats is het niet eenvoudig om de afwezigheid van een bepaald fenomeen te verklaren. Als betrokkenen niet aangeven waarom ze de Indonesische dwangprostitutie buiten de rechtspleging hebben gehouden, is er geen rechtstreeks bewijs te leveren. Dit onderzoek zal daarom slechts langs een omweg aannemelijk kunnen maken dat bepaalde vooringenomenheden de blik van de naoorlogse juristen heeft bepaald en dat die vooringenomenheden hun oorsprong vinden in het koloniale denken over ras en sekse.

In het blootleggen van de onderliggende koloniale mentaliteit zal ik gebruik maken van een discoursanalyse. Het concept ‘discours’ wordt vaak verbonden aan Franse filosoof Michél Foucault. Discours is volgens hem “a group of statements which provide a language for talking about – a way of representing the knowledge about – a particular topic at a particular historical moment [...]”.³ Discours is een betekeniskader, een samenhangende manier van denken, spreken en schrijven over een bepaald onderwerp, waarbij taal een middel is om de werkelijkheid vorm te geven. Taal is dus een vorm van sociale actie.⁴

Een analyse van deze taal kan het onderliggende discours blootleggen. Een discourseanalyse richt zich vooral op de manier waarop sociaal machtsmisbruik, dominantie en ongelijkheid worden bepaald, gereproduceerd en belemmerd door tekst en taal.⁵ Het is een analytische onderzoeksmethode die een beeld geeft van de heersende discoursen en de onderliggende machtsstructuren en denkpatronen binnen een samenleving in een bepaalde periode. Van belang zijn de onderliggende en impliciete betekenissen van een tekst en de interactie tussen taal en de maatschappij.

Een groot deel van dit onderzoek omvat een discoursanalyse van de denkbeelden over ras en sekse. Deze thesis analyseert niet alleen de gerechtelijke stukken van de naoorlogse tribunalen, maar richt zich ook op het vooroorlogse discours. De houding van de Nederlandse

---

³ M. Wheterell, *Discourse theory and practice; a reader* (London 2001), 72.

⁴ S.H. Van der Arend, *Pleitbezorgers, procesmanagers en participanten*, (Utrecht 2007), 28

⁵ T. van Dijk, ‘Critical discourse analysis’ in D. Tannen, *The handbook of discourse analysis* (Oxford 2001), 351.

rechters in de jaren na 1945 stond immers niet op zichzelf. Zij opereerden in een omgeving die was gevormd in de lange jaren van koloniale overheersing en omgang van Nederlandse gezagsdragers met vraagstukken van gender en seksualiteit van Indonesiërs. In het tweede hoofdstuk zal ik een analyse geven van de heersende denkbeelden die voor de oorlog in Indië over Europese en Indonesische vrouwen bestonden.

Ras en sekse zijn de centrale begrippen in dit onderzoek. De twee begrippen worden hier los van elkaar genoemd, maar in werkelijkheid beïnvloeden en overlappen zij elkaar. In termen van vooroordelen, discriminatie of onderdrukking kunnen ideeën over ras en sekse elkaar versterken. Deze samenhang wordt ook wel intersectionaliteit genoemd, een begrip dat in de jaren '80 door Kimberlé Crenshaw geïntroduceerd is.⁶

Er is veel geschreven over intersectionaliteit van ras, sekse en klasse in relatie tot koloniale vooroordelen, met als beroemd voorbeeld Anne McClintock's *Imperial leather*.⁷ Hierin betoogt ze dat in de koloniale context ras, sekse en klasse niet los van elkaar staan maar "rather, they come into existence in and through relation to each other."⁸ Als een van de manieren om koloniale discoursen over ras en sekse te achterhalen onderzoek ik in deze thesis de beelden van Europese en inheemse vrouwen in Nederlands-Indië in de koloniale literatuur, en de plaats van ras en sekse in de positiebepaling van deze vrouwen in de koloniale maatschappij. Een belangrijk werk over de beeldvorming en positie van vrouwen in de koloniale samenleving is *Women and the colonial state*, van de hand van Elsbeth Locher-Scholten.⁹ Zij richt zich op de relatie tussen Europese en inheemse vrouwen in de Nederlands-Indische samenleving. Ook van belang is Frances Gouda, die in *Dutch culture overseas* de Europese visie op Europese en inheemse vrouwen in de samenleving onderzocht heeft.¹⁰

Zoals uit deze literatuur blijkt stonden de Europese vrouw en de inheemse vrouw vaak als antithese tegenover elkaar in het koloniale discours. In hoofdstuk twee zullen beide zijden van deze oppositie onderzocht worden. Koloniale denkbeelden over de positie van de blanke Europese vrouw in de kolonie komen duidelijk naar voren in Ann Stoler's *Making empire respectable*.¹¹ Zij betoogt dat de Europese morele superioriteit verbonden was aan blanke Europese vrouwen. Aan de hand van Stoler zal ik uiteenzetten welke koloniale denkbeelden er bestonden over Europese vrouwelijke eerbaarheid en moraliteit.

---

⁶ K. Crenshaw, 'Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics', *University of Chicago Legal Forum* 140: 139–167 (1989).

⁷ A. McClintock, *Imperial leather: race, gender and sexuality in the colonial contest* (New York 1995).

⁸ *Ibidem*, 5.

⁹ E. Locher-Scholte, *Women and the colonial state: essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000).

¹⁰ F. Gouda, *Dutch culture overseas: colonial practice in the Netherlands Indies, 1900-1942* (Amsterdam 2008)

¹¹ A.L. Stoler, 'Making empire respectable: the politics of race and sexual morality in 20th-century colonial cultures', *American ethnologist* 16:4 (1989).

Omdat deze thesis de mentaliteit van de naoorlogse rechters jegens Indonesische vrouwen tracht te doorgronden, zal uitgebreid worden ingegaan op koloniale denkbeelden over Indonesische vrouwen. Zoals veel auteurs hebben aangetoond, ontstonden in de koloniale tijd stereotype beelden van Indonesische vrouwen en hun seksualiteit. Deze kwamen op allerlei manieren tot uiting: in het denken over eerbaarheid, seksualiteit, en prostitutie. Om deze denkbeelden te analyseren, maak ik gebruik van een discoursanalyse. We vinden de denkbeelden terug in concrete beleidsdocumenten maar ook in meer fictionele representaties van Indonesische vrouwen. Hoewel romans geen waarheidsgetrouwe afspiegeling van een maatschappij bevatten, kunnen hun topoi veel vertellen over de hegemoniale denkbeelden. Daarnaast betoogt Maaïke Meijer, hoogleraar genderstudies in Maastricht, in haar werk over feministische tekstanalyse dat romans op zichzelf ook instrumenteel zijn in de constructie en het in stand houden van bepaalde manieren van denken. Het discours dat in deze romans naar voren komt, dus de representatie van de koloniale wereld, is niet fictief maar is deel van de koloniale werkelijkheid.¹²

De hier aangehaalde Indische romans zijn geschreven door auteurs uit de Europese koloniale elite en geven dus een Europese koloniale manier van denken weer. De eurocentristische benadering van de auteurs brengt mee dat de romans vooral gaan over de ‘Indonesiër’ in relatie tot de Europese hoofdpersoon, waardoor romans zich goed lenen voor een inzicht in de manier waarop de Europese kolonistoren de ‘ander’ zagen en ervoeren. Bovendien komen inheemse vrouwen veelvuldig voor in Indische romans, waardoor romans uitermate geschikt zijn voor een intersectionele discoursanalyse.

Deze thesis analyseert de manier waarop de Europese auteurs de (inheemse vrouwelijke) karakters in de romans presenteren, de kenmerken die zij aan hen toeschrijven en het taalgebruik in de beschrijving van de personages. Op deze manier kunnen onderliggende koloniale denkbeelden blootgelegd worden. Om de diepgeworteldheid en vanzelfsprekendheid van koloniaal denken aan te tonen zal deze thesis ook een aantal handboeken en krantenartikelen bestuderen om ook buiten de literatuur Europese representaties van Indonesiërs, met name vrouwen, te kunnen onderzoeken.

Er kan geen rechtstreeks en ondubbelzinnig verband worden aangetoond tussen het koloniale denken over ras en sekse en de afwezigheid van Indonesische ‘troostmeisjes’ in de *Temporaire Krijgsraden*. Om toch te laten zien dat ook de rechters in hun handelen beïnvloed zijn door koloniaal denken, zal ik in het derde hoofdstuk dieper ingaan op de argumentatie en beeldvorming van vrouwen zoals die in de militaire rechtspraak in Nederlands-Indië naar

---

¹² M. Meijer, *In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam 1996), 145.

buiten kwam. Zoals zal blijken uit het onderzoek, gaven de rechters in de naoorlogse rechtbanken er blijk van dat ze denkbeelden over Indonesische vrouwen en hun seksualiteit koesterden die ook voor de oorlog gangbaar waren. Vreemd is dit niet: de rechters kwamen doorgaans voort uit vooroorlogse koloniale milieus.

Er bestond een groot aantal Temporaire Krijgsraden, maar omdat de meeste zaken over dwangprostitutie voor de Krijgsraad in Batavia hebben gediend, zal mijn onderzoek zich primair daarop richten. Centraal staan de zaken betreffende dwangprostitutie in Semarang die voor de Temporaire Krijgsraad in Batavia hebben gediend. Deze Krijgsraad behandelde alleen Europese slachtoffers en biedt geen informatie over de houding van de rechters jegens Indonesische slachtoffers. Toch is het nuttig deze zaken kritisch te onderzoeken, omdat hieruit vastgesteld kan worden of de rechters in de Temporaire Krijgsraden in het bereiken van hun vonnissen beïnvloed werden door koloniaal denken over eerbaarheid en moraliteit. De nadruk zal liggen op de manier waarop de Krijgsraad de daders, de slachtoffers en het delict heeft aangeduid en omschreven. Uit de discoursanalyse van deze zaken zal duidelijk worden of koloniale ideeën over Europese vrouwelijke eerbaarheid invloed hebben uitgeoefend op de behandeling van dwangprostitutie van Europese slachtoffers in de Temporaire Krijgsraden.

De gerechtelijke stukken bevatten slechts de vonnissen en geven geen inzicht in de precieze ondervragingen, de pleidooien van de advocaten of het overleg tussen de rechters. Hoewel over de totstandkoming van het vonnis niets gezegd kan worden, kan een discoursanalyse de onderliggende sentimenten van het door de rechters samengestelde eindvonnis blootleggen. Juist het feit dat het hier een eindvonnis betreft, betekent dat het taalgebruik en de manier van representatie weloverwogen zijn en dus een goed inzicht kunnen verschaffen in de opvattingen en overtuigingen van de rechters.

Om het juridisch klimaat in de naoorlogse jaren in Nederlands-Indië beter in beeld te krijgen richt mijn onderzoek zich niet slechts op de Temporaire Krijgsraden, maar ook op de Krijgsraden te Velde. In deze Krijgsraden, die verantwoordelijk waren voor de militaire rechtspraak in Nederlands-Indië tijdens de dekolonisatieoorlog, werden wél Indonesische slachtoffers van seksueel geweld behandeld. In deze thesis analyseer ik alle zaken over seksueel geweld die in de Krijgsraad te Velde te Batavia behandeld zijn, in totaal eenentwintig (van de zeventienhonderd). Deze Krijgsraad opereerde in dezelfde periode en in dezelfde omgeving als de Temporaire Krijgsraad te Batavia, waardoor de achtergrond van de Europese rechters vrijwel hetzelfde is. Een discoursanalyse van deze zaken kan veel preciezer aangeven of koloniale denkbeelden invloed hebben gehad op de vervolging van seksueel geweld jegens Indonesische vrouwen en of dergelijke denkbeelden invloed hebben gehad op de uitkomst van

de rechtszaken.

De vonnissen in de Krijgsraden te Velde bevatten relatief veel details. Juist omdat alle aspecten van de rechtszaak uitgebreid beschreven worden, kan een discoursanalyse van deze gerechtelijke stukken veel informatie verschaffen over de achterliggende koloniale mentaliteit van de rechters en de manier waarop zij dachten over inheemse vrouwen. Hierdoor wordt het mogelijk om te beoordelen op welke manier Europese rechters tegen de seksualiteit van Indonesische vrouwen aankeken en op welke manier zij gemotiveerd werden om de seksuele misdaden van Japanse militairen (voor de Temporaire Krijgsraden) en Nederlandse militairen (voor de Krijgsraden te Velde) jegens hen al dan niet te berechten.

Door het onderzoek op verschillende manieren te verbreden wordt het dus mogelijk licht werpen op de rol van koloniale concepties van Europese én Indonesische vrouwelijke seksualiteit in de naoorlogse militaire rechtspleging in Nederlands-Indië. Deze thesis biedt een nieuw inzicht in koloniaal racisme en seksisme in de rechtspleging en verschaft hiermee een mogelijke verklaring voor de afwezigheid van Indonesische vrouwen in de zaken over dwangprostitutie in de Temporaire Krijgsraden.

Seksueel geweld in internationaal recht

De Temporaire Krijgsraden in Nederlands-Indië bezetten een interessante positie in de geschiedenis van internationaal oorlogsrecht. Seksueel geweld staat namelijk nog maar kort op de agenda in internationale tribunalen. Pas aan het eind van de twintigste eeuw kwam er meer aandacht voor seksueel geweld in conflictsituaties en begonnen internationale tribunalen dit delict te berechten. Nederland liep met zijn berechtingen in de jaren '40 dus voor op de rest van de wereld.

De codificatie van seksueel geweld als oorlogsmisdaad begon tijdens de Amerikaanse burgeroorlog, die woedde van 1861 tot 1865. In deze oorlog werd een van de belangrijkste documenten voor de ontwikkeling van het oorlogsrecht opgesteld: de Lieber Code. Deze legde verkrachting als strafbaar feit vast. De Lieber Code was echter alleen van toepassing in de Verenigde Staten. De eerste sporen van de codificatie van seksueel geweld in het internationale oorlogsrecht zijn te vinden in Artikel 46 van de Conventies van Den Haag in 1899 en 1907. Hierin is vastgelegd dat respect voor “family honours and rights, individual lives and private property, as well as religious convictions and liberty” een internationaal recht is.¹³ Seksueel geweld werd niet expliciet genoemd, maar de wet doelde hier indirect op met de archaïsche karakterisering van seksueel geweld als schending van ‘family honours’.

---

¹³ K.D. Askin, *War crimes against women: prosecution in international war crimes tribunals* (Den Haag 1997), 295.

Deze karakterisering betekende dat seksueel geweld niet draaide niet om het delict, maar om de schande die het delict bracht aan de eer van de (mannelijke) familie van het slachtoffer.¹⁴

De codificatie van seksueel geweld in oorlogsrecht zette zich voort in de conventies van Genève. Van de 429 artikelen die zijn opgesteld tijdens de vierde conventie van Genève in 1949, ging één artikel in op seksueel geweld. Het artikel stelde: “women shall be especially protected against any attack on their honour, in particular against rape, enforced prostitution, or any form of indecent assault.”¹⁵ Het Internationale Rode Kruis besprak dit artikel in zijn commentaar op de verdragen van Genève. Hierin meende het Rode Kruis dat het artikel inhield dat iedere vrouw beschikte over “an absolute right to respect for their honour and their modesty, in short, for their dignity as women”.¹⁶

De karakterisering van seksueel geweld in het internationale oorlogsrecht laat zien dat het delict vaak geïnterpreteerd werd in termen van eer en eerbaarheid. In de Haagse conventies in de vroege twintigste eeuw betrof het nog de eerbaarheid van de familie, maar na de Tweede Wereldoorlog ging het specifiek om de eerbaarheid van de vrouw zelf. Tegenwoordig wordt seksueel geweld niet langer gekarakteriseerd als een aanval op de eerbaarheid, maar als een geweldsdelict.¹⁷

Internationale conventies hebben dus in het begin van de twintigste eeuw seksueel geweld vastgelegd als oorlogsmisdaad. Toch duurde het nog bijna een eeuw voordat internationale tribunalen dit delict op grote schaal veroordeelden. In de jaren negentig heeft een sterke lobby van vrouwengroeperingen in de Joegoslavië en Rwanda tribunalen meer aandacht voor seksueel geweld gegenereerd. Onder leiding van vrouwelijke rechters en aanklagers ontstond er een nieuwe visie op de aard van het delict, waardoor seksueel geweld in de afgelopen decennia berecht is als oorlogsmisdaad, misdrijf tegen de menselijkheid en zelfs als genocide.¹⁸

In de jaren '40 vonden de eerste grote internationale tribunalen plaats. Zij kregen dus als eerste te maken met de nieuwe internationale wetgeving omtrent het veroordelen van seksueel geweld als oorlogsmisdaad. Deze tribunalen, het Tribunaal van Neurenberg en het Tribunaal van Tokio, hebben echter seksueel geweld dat tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft plaatsgevonden niet veroordeeld. Het tribunaal van Neurenberg beschikte over voldoende bewijsmateriaal om seksueel geweld te vervolgen maar maakte hiervan totaal geen

---

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Vierde Verdrag van Genève, Artikel 27, 1949.

¹⁶ P.V. Sellers, ‘The prosecution of sexual violence in conflict: the importance of human rights as means of interpretation’, gepubliceerd door de *Women’s Human Rights and Gender Unit* (2008), 8.

¹⁷ Askin, *War crimes against women*, 304.

¹⁸ Sellers, ‘The prosecution of sexual violence in conflict’, 18.

melding. In het Tokio tribunaal, dat in 1946 plaatsvond, werd verkrachting slechts genoemd in één zaak, als onderdeel van een opsomming van meerdere oorlogsmisdaden gepleegd door een Japanse officier. Ook het Tokio tribunaal beschikte over voldoende bewijs om seksueel geweld te berechten, maar heeft hier niets mee gedaan. Zo is bijvoorbeeld de wijdverspreide dwangprostitutie in de beruchte Japanse legerbordelen niet genoemd in het Tokio tribunaal.¹⁹

In de jaren '40 is in de Temporaire Krijgsraden in Nederlands-Indië seksueel geweld wél veroordeeld. Deze tribunalen vormden dus uitzonderingen op de heersende praktijk in de post-conflict rechtspraak, maar de verschillen zijn minder absoluut dan lijkt. Zo gingen ze voorbij aan de vele Indonesische slachtoffers. Om te onderzoeken of hierbij racistische en seksistische motieven aanwezig waren, is het nuttig om te onderzoeken hoe de Krijgsraden delicten van seksueel geweld interpreteerden en omschreven. De toenmalige interpretatie van seksueel geweld als een 'schending van de eerbaarheid' is voor deze thesis van belang.

Historiografie

Tot op heden is geen grondig onderzoek gedaan naar de rol van racisme of seksisme in de zaken over Japanse dwangprostitutie in de Temporaire Krijgsraden. In de meeste studies blijft het bij een veronderstelling dat ideeën over ras en sekse invloed hebben uitgeoefend op de selectie van zaken en hun behandeling in de krijgsraden.

Ten eerste is literatuur over racisme en seksisme in de Nederlands-Indische samenleving van belang voor dit onderzoek. De belangrijkste studie over de intersectionaliteit van ras en gender in Nederlands-Indië is van de hand van Ann Stoler. In haar artikel 'Making empire respectable' onderzoekt zij koloniale discoursen over ras en seksualiteit in de jaren twintig in Nederlands-Indië. Deze jaren vormden een overgangperiode in de Nederlands-Indische samenleving en kenmerkten zich door een europeanisering van de cultuur en een groeiend besef van Europese morele superioriteit. Stoler heeft de rol van de Europese vrouw in dit proces onderzocht.²⁰ Andere studies van Europese en Indonesische vrouwen in de Nederlands-Indische samenleving zijn van de hand van Frances Gouda, in haar *Dutch culture overseas*, en Elsbeth Locher-Scholte, in haar *Women and the colonial state*.²¹ In deze onderzoeken worden Europese vrouwen, en de eigenschappen waarover zij volgens het heersende blanke koloniale discours beschikten, afgezet tegen Indonesische vrouwen. Ook van belang voor deze thesis is het onderzoek van Liesbeth Hesselink naar vooroorlogse

---

¹⁹ Askin, *War crimes against women*, 295.

²⁰ Stoler, 'Making empire respectable'.

²¹ Gouda, *Dutch culture overseas* & Locher-Scholte, *Women and the colonial state*.

prostitutie in Nederlands-Indië. Hierin worden de koloniale denkbeelden over Europese en Indonesische vrouwelijke seksualiteit naast elkaar geplaatst. Deze onderzoeken geven een inzicht in de heersende racistische en seksistische denkbeelden in de koloniale samenleving waarin de Temporaire Krijgsraden opereerden.

Een tweede corpus van literatuur is die over de ‘troostmeisjes’, en in het bijzonder de auteurs die de veroordelingen in de Temporaire Krijgsraden in Nederlands-Indië bespreken. Sommigen doen dat op positieve wijze, zoals Bang-Soon Yoon, hoogleraar in vrouwenstudies aan de universiteit in Washington. Zij bekritiseert in een artikel het gebrek aan actie van andere tribunalen in het veroordelen van gedwongen prostitutie en prijst Nederland om zijn vooruitstrevendheid.²² Andere auteurs zijn minder positief en wijzen op de afwezigheid van rechtszaken over de seks-slavernij van Indonesische vrouwen. Een van de critici is George Hicks, auteur van *The comfort women: Japan's brutal regime of enforced prostitution in the Second World War* (1977).²³ In zijn boek bespreekt hij Nederlandse ‘troostmeisjes’. Hicks heeft als een van weinigen de archiefstukken van de Temporaire Krijgsraad in Batavia bestudeerd en zijn werk dient dan ook als basis voor veel internationale auteurs die de Temporaire Krijgsraden behandelen. Hij heeft twee rechtszaken onderzocht die betrekking hebben op de dwangprostitutie in Semarang. Hicks meent dat de afwezigheid van Indonesische vrouwen in deze zaken een aantoont dat de rechters een ‘racist bias’ hadden.²⁴ Deze bewering werkt hij echter niet verder uit.

Hicks staat niet alleen in zijn kritiek; ook andere auteurs verwijten de Temporaire Krijgsraden dat zij uit racistische en seksistische overtuigingen geen misdaden tegen Indonesische vrouwen behandelden. Zo heeft historicus Yuki Tanaka in zijn overzichtswerk over ‘troostmeisjes’ een hoofdstuk aan Nederlands-Indië gewijd. In zijn onderzoek in Japanse archieven en militaire correspondentie heeft hij bewijzen gevonden voor de grootschalige dwangprostitutie van Indonesische vrouwen. Een gebrek aan interesse vanuit de Westerse mogendheden heeft er volgens Tanaka voor gezorgd dat de Indonesische ‘troostmeisjes’ in vergetelheid zijn geraakt. Over de afwezigheid van Indonesische slachtoffers in de rechtszaken van de Temporaire Krijgsraden meent hij: “Due to racial discrimination against the Indonesian and Indo-Dutch women and sexual discrimination against women in general, the Dutch military authorities were unable to see the serious criminal nature of the comfort

---

²² B. S. L. Yoon, ‘Imperial Japan’s comfort women from Korea: history & politics of silence breaking’, *Journal of Northeast Asian History* 7:1 (2010), 16.

²³ G. Hicks, *The comfort women: Japan's brutal regime of enforced prostitution in the Second World War* (New York 1997).

²⁴ *Ibidem*, 225.

women issue except in so far as it affected Dutch women and girls.”²⁵ Racisme en seksisme leidden er volgens Tanaka toe dat de Nederlandse militaire autoriteiten alleen de ernst van dwangprostitutie inzagen als de slachtoffers van Europese afkomst waren.

Ook antropologe Sarah Soh meent dat de Krijgsraden er een dubbele maatstaaf op nahielden als het ging om gedwongen prostitutie. Zij suggereert dat de Temporaire Krijgsraden de Japanners niet alleen straffen voor het delict zelf, “but also for racial transgression, the sexual abuse of burgeois ‘white’ women by ‘yellow’ men.”²⁶ De leden van de Krijgsraden werden gedreven door een ontzetting over wat het delict betekende voor de gehele Europese samenleving. In het geval van de dwangprostitutie van Indonesische vrouwen was er geen sprake van ‘racial transgression’, waardoor de Temporaire Krijgsraden in deze gevallen geen grond tot vervolging zagen. Soh leunt in haar behandeling van Nederlands-Indië op Tanaka, en heeft geen Nederlandse bronnen betrokken in haar onderzoek.

Belangrijk onderzoek naar de ‘troostmeisjes’ in Nederlands-Indië is verricht door Bart van Poelgeest. In opdracht van de overheid onderzocht hij rechtszaken van de Temporaire Krijgsraden om inzicht te krijgen in de schaal waarop Europese vrouwen tot prostitutie gedwongen zijn.²⁷ Dit is het meest uitgebreide onderzoek naar gedwongen prostitutie in Nederlands-Indië, maar het richt zich expliciet alleen op Europese vrouwen. Van Poelgeest gebruikt de gerechtelijke stukken uit de Temporaire Krijgsraden slechts om vast te stellen hoeveel Europese vrouwen tot prostitutie zijn gedwongen. Hij maakt geen analyse van de mentaliteit achter de rechtspleging in de Krijgsraden.

Een derde groep studies die van belang is voor dit onderzoek betreft de literatuur over de rechtspleging in de Temporaire Krijgsraden. In onderzoeken naar de rechtspleging in naoorlogse tribunalen worden de Temporaire Krijgsraden een enkele keer genoemd. Zo behandelt Kelly D. Askin de vervolging van oorlogsmisdaden jegens vrouwen in haar *War crimes against women: prosecution in international war crimes tribunals*. In een specifieke paragraaf gaat ze in op de vervolging van dwangprostitutie in Nederlands-Indië. Askin uit haar verbazing over het gebrek aan academische aandacht voor de Temporaire Krijgsraden, aangezien deze als enige dwangprostitutie vervolgd hebben.²⁸ In 1979 publiceerde Philip R. Piccigallo zijn overzichtswerk *Japanese on trial: allied war crimes operations in the East*,

---

²⁵ Y. Tanaka, *Japan's comfort women: sexual slavery and prostitution during World War II and the U.S. occupation* (Londen 2003), 83.

²⁶ S. Soh, *The comfort women: sexual violence and postcolonial memory in Korea and Japan* (Chicago 2008), 22.

²⁷ Tweede Kamer der Staten Generaal, ‘Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië’, 1993-1994. & L. van Poelgeest, ‘Oosterse stille dwang: tewerkgesteld in de Japanse bordelen van Nederlands-Indië’, *NRC* 8 augustus 1992.

²⁸ Askin, *War Crimes Against Women*, 302.

1945-1951, waarin hij een hoofdstuk aan Nederland wijdde. Hij bespreekt kort één veroordeling voor gedwongen prostitutie, maar maakt verder geen melding of analyse over hoe dit delict door de Temporaire Krijgsraden behandeld is.

Er bestaat ook een aantal Nederlandse onderzoeken naar de rechtspleging in de Temporaire Krijgsraden. De belangrijkste bron over de Temporaire Krijgsraad in Batavia is geschreven door L.F. de Groot, die enkele jaren als president van deze Krijgsraad diende.²⁹ In zijn inventarisatie van behandelde rechtszaken noemt hij dwangprostitutie een enkele keer, maar vanwege de beschrijvende aard van zijn werk biedt hij weinig analyse. Verder hebben Nederlandse historici zoals Loe de Jong en Bart van Poelgeest in sterke mate bijgedragen aan de literatuur over de berechting van Japanse oorlogsmisdadigers in Temporaire Krijgsraden. Beide hebben echter weinig aandacht besteed aan zaken over gedwongen prostitutie of aan de mentaliteit achter het selectieve beleid van de Krijgsraden.³⁰

Tenslotte hebben N.H.B. Jorgenson en D. Friedmann, beide verbonden aan de universiteit van Hong Kong, specifiek de veroordelingen over gedwongen prostitutie in de Krijgsraad in Batavia bestudeerd. Zij concludeerden: “The proceedings at Batavia appear unique among the post-Second World War trials in invoking the war crime of abducting girls and women for the purpose of enforced prostitution.”³¹ Jorgenson en Friedmann achten de Krijgsraad van grote historische betekenis, maar gaan volledig voorbij aan de afwezigheid van Indonesische vrouwen.³² Dit onderzoek, dat zichzelf prijst om het bestuderen van een ‘largely forgotten and understudied’ onderwerp, slaat dus zelf ook een deel van de geschiedenis over.³³

Deze werken bieden interessante perspectieven, maar ze hebben gemeen dat ze de motieven van de rechters om het seksueel geweld jegens Indonesische vrouwen te negeren niet afdoende hebben onderzocht. Het vraagstuk of koloniaal racisme een rol zou kunnen hebben gespeeld in de Temporaire Krijgsraden blijft dus vooralsnog onopgelost. Ook auteurs die de Temporaire Krijgsraden van racisme en seksisme beschuldigen hebben hun bewering niet afdoende onderbouwd. Deze thesis poogt daarom inzicht te bieden in koloniaal racisme en seksisme in de naoorlogse militaire rechtspraak in Nederlands-Indië en de gevolgen die dit voor de Indonesische ‘troostmeisjes’ gehad heeft.

---

²⁹ L.F. de Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië 1946-1949 Temporaire Krijgsraad Batavia* (Den Bosch 1990).

³⁰ L. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 12* (Den Haag 1988). & L. van Poelgeest, *Japanse besognes: Nederland en Japan 1945-1975* (Den Haag 1999).

³¹ N.H.B. Jorgenson & D. Friedmann, ‘Enforced prostitution in international law through the prism of the Dutch Temporary Courts Martial at Batavia’, *FICHL Publication Series 21* (2014), 337.

³² *Ibidem*, 347.

³³ *Ibidem*, 336.

Structuur

Het eerste hoofdstuk zal ingaan op de historische context van de Japanse bezetting. In de reconstructie van een historisch beeld van de Japanse dwangprostitutie blijken er meer bronnen over Europese ‘troostmeisjes’ aanwezig te zijn dan over Indonesische slachtoffers. Een gebrek aan onderzoek naar Indonesische vrouwen maakt het dan ook lastig een precies beeld te krijgen over de schaal waarop zij slachtoffers werden van seksueel geweld.

In het tweede hoofdstuk komt het discours in de Nederlands-Indische samenleving over ras en seksualiteit aan bod. Ten eerste behandelt dit hoofdstuk de heersende ideeën van Europese morele superioriteit en hoe zij de koloniale visie op Europese en Indonesische vrouwen bepaalden. In het bijzonder komen de Nederlandse koloniale visies op Indonesische vrouwelijke seksualiteit aan bod, met een nadruk op Europese concepties van eerbaarheid en de representaties van inheemse vrouwen en de discussies over inheemse prostituees.

Het derde hoofdstuk betreft het onderzoek naar koloniale denkbeelden in de naoorlogse militaire rechtspleging, in zowel de Temporaire Krijgsraden als de Krijgsraden te Velde. Ten eerste worden de instelling en werkwijze van de Temporaire Krijgsraden en de Krijgsraden te Velde uiteengezet. Vervolgens komt een aantal problemen aan bod die de rechtspleging bemoeilijkten. De Krijgsraden spraken bijvoorbeeld recht tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, waardoor er spanningen ontstonden tussen de Nederlandse koloniale overheersers en de inheemse bevolking. Tenslotte zal deze thesis zaken van seksueel geweld in de Temporaire Krijgsraad en de Krijgsraden te Velde analyseren. Uit dit onderzoek zal blijken of de manier waarop seksueel geweld in de militaire rechtspraak behandeld verband hield met koloniale vooroordelen, en of koloniaal racisme en seksisme een rol hebben kunnen spelen in de benadeling van Indonesische vrouwen in de Temporaire Krijgsraden.

Hoofdstuk 1: Dwangprostitutie onder de Japanse bezetting

Nederlands-Indië, januari 1942. Het Japanse leger viel met een massaal offensief het kleine eiland Tarakan voor de kust van Borneo binnen. Al snel volgde de verovering van Borneo, Celebes en Sumatra. Om Java te beschermen zette de Nederlandse marine een aanval in op de Japanse oorlogsvloot, maar na twee maanden was deze gedwongen de strijd op te geven. Op 8 maart 1942 kwam Nederlands-Indië officieel in handen van Japan.

Nederlands-Indië was een grote en zeer diverse kolonie, bestaande uit duizenden eilanden, bewoond door zo'n zestig miljoen Indonesiërs, tweehonderdveertig duizend Europeanen, anderhalf miljoen Chinezen en vijftigduizend Arabieren.³⁴ De kloof tussen de Europese en de inheemse cultuur was sinds het begin van de twintigste eeuw toegenomen, waardoor de bevolkingsgroepen verder van elkaar af waren komen te staan. De inheemse elite kende sterke nationalistische gevoelens en verlangde naar onafhankelijkheid.

Japan was in de jaren '40 een van de weinige landen in Zuidoost-Azië die niet bestuurd werden door een Westerse koloniale macht. Onder het motto 'Azië voor de Aziaten' zag Japan het als zijn taak om de invloed van koloniale mogendheden uit Zuidoost-Azië te verwijderen. Zo ook uit Nederlands-Indië. Naast antikoloniale overwegingen speelden voornamelijk economische belangen mee in de beslissing Nederlands-Indië binnen te vallen. Japan was uit op de rijke oliebronnen die Nederlands-Indië te bieden had zodat het zijn krijgsmacht in stand kon houden. Deze krijgsmacht was actief in vrijwel geheel Zuidoost-Azië en vereiste een grote investering. Als gevolg kwam de economie in Nederlands-Indië geheel ondergeschikt te staan aan de Japanse oorlogsinspanning.

Japan deelde Nederlands-Indië op in drie bestuurlijke eenheden. De zogenoemde Buitengewesten behoorden toe aan de Japanse marine, het 25^e leger bestuurde Sumatra en het 16^e leger kreeg zeggenschap over Java. Deze drie eenheden stonden onder het opperbevel van het 7^e leger in Singapore, dat weer viel onder het gezag van de Japanse regering in Tokio.³⁵ Deze thesis zal zich vooral richten op Java aangezien de Temporaire Krijgsraden hier het meest actief waren.

In dit hoofdstuk komt de Japanse dwangprostitutie in Nederlands-Indië aan bod. Allereerst wordt ingegaan op het Japanse legerbordelenbeleid en de manieren waarop vrouwen in Nederlands-Indië tot prostitutie gedwongen werden. Vervolgens zal dit hoofdstuk een schets geven van de schaal waarop Indonesische vrouwen tot prostitutie gedwongen zijn,

---

³⁴ E. Locher-Scholte, *Women and the colonial state: essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000), 17.

³⁵ Tweede Kamer, 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië'.

en de problemen die bij een onderzoek naar gedwongen prostitutie naar boven komen. Tenslotte buigt dit hoofdstuk zich over het gebrek aan informatie over de Indonesische ‘troostmeisjes’.

1.1. Dwangprostitutie

De Japanse krijgsmacht heeft in geheel Zuidoost-Azië legerbordelen opgezet. Het officieel gereuleerde legerbordelenbeleid was ingesteld om de verspreiding van geslachtsziekten te voorkomen, een veelvoorkomend probleem in het Japanse leger.³⁶ De legerbordelen zaten vol met lokale vrouwen die vaak door de Japanners gedwongen waren tot prostitutie. De eufemistische naam ‘troostmeisjes’, waarmee de Japanners de prostituees aanduiden, verborg het feit dat de vrouwen in werkelijkheid vaak seksslavinnen waren. Het Japanse leger gereuleerde de legerbordelen. Praktische zaken als transport, medische controle en bewaking werden van bovenaf beheerd. Aanvankelijk was het nog aan particulieren om vrouwen te ronselen maar kort voor 1940 ging ook deze taak over op de Japanse militaire politie, in samenwerking met lokale dorpschoufden.³⁷

Over het precieze beleid ten opzichte van de legerbordelen bestaan weinig gegevens, omdat Japan meteen na de capitulatie in 1945 een groot deel van zijn heeft archieven vernietigd. Aan de hand van een aantal behouden documenten hebben historici toch een deel van het Japanse legerbordelenbeleid kunnen reconstrueren. Daarnaast zijn in Japan en Korea anonieme telefoonlijnen ingesteld waar slachtoffers van Japanse dwangprostitutie hun verhaal konden doen. Deze bron heeft ook veel informatie opgeleverd over hoe de legerbordelen werden opgericht en beheerd.³⁸ Het totale aantal vrouwen dat slachtoffers is geworden van Japanse dwangprostitutie is onmogelijk vast te stellen. Tanaka schat het aantal slachtoffers tussen de tachtigduizend en honderdduizend. Het gaat hierbij om vrouwen van allerlei herkomst, voornamelijk Korea, China en Japan.³⁹

Ook in Nederlands-Indië hebben de Japanners officieel gereuleerde legerbordelen opgezet. Aanvankelijk maakten de Japanners in Nederlands-Indië gebruik van bestaande particuliere bordelen. De beroepsprostituees die hier werkten waren vooral van Indonesische en Chinese afkomst. Omdat het Japanse leger geen controle uitoefende op particuliere bordelen konden zij de verspreiding van geslachtsziekten niet tegengaan. De vrouwen raakten snel besmet en er was voortdurend behoefte aan nieuwe prostituees. Daarnaast kwam het vaak

---

³⁶ W. Rinzema-Admiraal, *Het geschonden beeld: aspecten van gedwongen legerprostitutie in door Japan gekoloniseerd en bezet Azië* (Den Haag 1993), 10.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Tanaka, *Japan's comfort women*, 8.

³⁹ Ibidem.

voor dat prostituees besloten als concubine bij een Japanse militair of ambtenaar te gaan wonen, waardoor de bordelen nog sneller leegliepen. In de doorlopende werving van nieuwe vrouwen werden de particuliere bordeelhouders soms gesteund door de Kempeitai, de Japanse politie.⁴⁰

Al snel ontstond de wens om naast de particuliere bordelen ook eigen legerbordelen op te richten en zo de kans op geslachtsziektes te verminderen. Het officiële legerbordelenbeleid begon op Java in de tweede helft van 1943. Het is niet bekend of de regering in Tokio of het opperbevel van het 7^e leger specifiek opdracht hebben gegeven tot het opzetten van legerbordelen in Nederlands-Indië, deze informatie is inmiddels vernietigd. Het is wel bekend dat de commandanten van de lokale militaire besturen van Java, Sumatra en de Buitengewesten regels hebben opgesteld over de organisatie van legerbordelen. Zo stelde het hoofd van het 16^e Leger op Java in dat alle vrouwen die werkzaam waren in legerbordelen een verklaring van vrijwilligheid dienden te tekenen. In werkelijkheid waren deze verklaringen niets waard. Vaak waren ze geschreven in het Japans en Maleis, waardoor veel vrouwen niet konden lezen wat ze ondertekenden.⁴¹ Er zijn ook gegevens aangetroffen over transporten van vrouwen uit Java naar bordelen in de Buitengewesten, waaruit een samenwerking tussen de militaire besturen blijkt.⁴²

Aanvankelijk plaatsten de Japanners vooral beroepsprostituees in legerbordelen. Een soldaat in het Japanse leger schreef in zijn memoires: *“I was ordered by my commander to set up a comfort station. (...) My next task was the recruitment of women. This was not difficult either as there were many unemployed women remaining in town after the departure of the Dutch forces. However, it would cause a serious problem if they had VD.”*⁴³ ‘VD’, oftewel *venereal disease*, betrof geslachtsziektes. Het gebrek aan medische controle in particuliere bordelen betekende dat veel beroepsprostituees besmet waren en niet in de nieuwe legerbordelen konden werken. De Japanners hadden behoefte aan meer prostituees en, om de kans op geslachtsziektes minimaal te houden, gingen over op het ronselen van jonge, ongetrouwde vrouwen.⁴⁴

De manier waarop nieuwe vrouwen geworven werden verschilde naargelang van hun afkomst, aangezien de Japanners de verschillende bevolkingsgroepen in Nederlands-Indië op andere manieren behandelden. Zo werd een groot deel van de Europeanen onder de Japanse bezetting geïnterneerd. De interneringskampen waren overvol, ziektes heersten volop en eten

---

⁴⁰ Tweede Kamer der Staten Generaal, ‘Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië’.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Tanaka, *Japan's comfort women*, 64.

⁴⁴ Van Poelgeest, ‘Oosterse stille dwang’.

was vaak schaars. Veel Europeanen zijn in interneringskampen overleden. Aanvankelijk werden alleen de mannen opgesloten, maar aan het eind van 1942 werden ook vrouwen en kinderen geïnterneerd in aparte vrouwenkampen. Krijgsgevangenen afkomstig uit de Koninklijke Landmacht en het Koninklijk Nederlands-Indische Leger werden ook in aparte kampen geplaatst. Japan zette de krijgsgevangenen vaak in als arbeiders, wederom onder dwang.⁴⁵

De Japanners hebben vrijwel alle documentatie over de interneringskampen vernietigd, waardoor de schattingen over het aantal slachtoffers van de internering sterk uiteen liggen. Op basis van de beschikbare gegevens geeft Loe de Jong een schatting van circa honderdduizend geïnterneerde Europese burgers en tweeënveertigduizend Europese militairen. Schattingen over het aantal Europeanen dat buiten de kampen bleef, liggen tussen de honderdtwintigduizend tot tweehonderdtwintigduizend.⁴⁶ Een belangrijke kanttekening is dat de meeste Europeanen buiten de kampen van Indo-Europese afkomst waren. De Japanners interneerden hen vaak niet aangezien de Japanse overheid hen beschouwde als mede-Aziaten.⁴⁷

De meeste Europese vrouwen zaten dus opgesloten in interneringskampen, waardoor de Europese ‘troostmeisjes’ vaak in deze kampen geronseld werden. Vrouwen in interneringskampen kregen de keuze tussen een leven in het kamp of een leven in dienst van de Japanners. Soms gebeurde dit onder valse voorwendselen, de vrouwen geloofden bijvoorbeeld dat zij een baan kregen als serveerster of schoonmaakster. Eenmaal aangekomen in het bordeel ontdekten zij dat zij als prostituee moesten werken. Soms zeiden de Japanners dat de Europese vrouwen een vaste Japanse vriend zouden krijgen, om hen vervolgens in de bordelen tot prostitutie te dwingen. In sommige gevallen bedreigde de Kempeitai de vrouwen of hun familieleden, waarop de vrouwen geen andere keuze zagen dan prostituee te worden. In uitzonderlijke gevallen maakten de Japanners gebruik van fysiek geweld. Dit was gevaarlijk. Fysiek geweld kon leiden tot oproer in de interneringskampen en een enkele keer is het de Japanners door de protesten niet gelukt om vrouwen mee te nemen.⁴⁸

Ook buiten de interneringskampen was het leven niet makkelijk. Hier maakten de Japanners in hun ronseling van vrouwen gebruik van. Zo kwam het overgrote deel van de Indo-Europeanen tijdens de Japanse bezetting in een benauwde positie. De inheemse bevolking hield hen op afstand; in hun ogen bleven de Indo-Europeanen Europees. Andersom

---

⁴⁵ Tweede Kamer, ‘Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië’.

⁴⁶ NIOD, ‘Japanse bezetting, Pacific-oorlog en Indonesische onafhankelijkheidsstrijd’ (<http://www.niod.nl/nl/vraag-en-antwoord/japanse-bezetting-pacific-oorlog-en-indonesische-onafhankelijkheidsstrijd>).

⁴⁷ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11b*, 870.

⁴⁸ Ibidem.

voelden de Indo-Europeanen er vaak weinig voor zichzelf als Aziatisch aan te duiden.⁴⁹ Daarnaast kampten velen van hen met financiële problemen. De economie was enorm verslechterd en goed betaald werk was schaars. Veel vrouwen hadden geen inkomen, aangezien hun vaders of echtgenoten vaak geïnterneerd waren vanwege hun Europese achtergrond of hun deelname in het Nederlandse leger.⁵⁰

De ronseling van Indo-Europese vrouwen voor de legerbordelen ging vaak op basis van misleiding en fysieke dwang. De Japanners buiten hun financiële problemen uit en beloofden de vrouwen een betere toekomst. Zo dachten de vrouwen te reageren op vacatures als serveerster of barvrouw maar kwamen zij vervolgens in een bordeel terecht.⁵¹

Ook de inheemse bevolking had het zwaar onder de Japanse bezetting. Aanvankelijk ontvingen zij de Japanners met open armen. De Japanse antikoloniale missie had de bevolking ervan overtuigd dat Japan hen zou bevrijden van het Nederlandse regime. Na enige tijd bleek echter dat de verwachte onafhankelijkheid ver te zoeken was. Om de oorlogsinspanning te onderhouden buiten de Japanners de Nederlands-Indische economie uit en lieten zij miljoenen Indonesische arbeiders voor hen werken. Een deel van de arbeiders gaf zich vrijwillig op, aangespoord door Japanse propaganda, maar een groot deel werkte onder dwang. Veruit de meeste arbeiders werden voor korte periodes dichtbij hun woonplaats aan het werk gezet, maar de Japanners transporteerden ook honderdduizenden Indonesiërs overzee en zetten hen aan het werk op langdurige en zware projecten.⁵² Veel Indonesiërs overleefden de dwangarbeid niet. Zo zijn er van de ruim driehonderdduizend arbeiders die vanuit Java naar overzeese gebieden werden vervoerd slechts 77.000 arbeiders teruggekeerd.⁵³

Naast dwangarbeid heeft ook dwangprostitutie de inheemse bevolking getroffen. Een klein deel van de Indonesische vrouwen in de legerbordelen was beroepsprostitutie, maar er zijn daarnaast veel jonge inheemse vrouwen gedwongen tot prostitutie. Uit documenten gevonden in de archieven van de Japanse Raad van Defensie en het Ministerie van Gezondheid blijkt dat Indonesische vrouwen soms slachtoffer werden van Japans bedrog. Japanners boden hun een studiebeurs in Tokio aan, maar de meisjes die zich aanmeldden werden naar bordelen geleid en gedwongen tot prostitutie.⁵⁴ Dit bedrog komt onder andere naar voren in de memoires van een schipper uit Batavia, die zich herinnerde dat in 1945 ongeveer tweehonderd Indonesische meisjes van tussen de vijftien en negentien op een schip

---

⁴⁹ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11b*, 875.

⁵⁰ Tweede Kamer, 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië'.

⁵¹ Ibidem.

⁵² De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11b*, 531.

⁵³ Ibidem, 535.

⁵⁴ Rinzema-Admiraal, *Het geschonden beeld*, 18.

gezet waren. Deze meisjes geloofden dat zij in Tokio opgeleid zouden worden tot verpleegster. Zij werden echter naar Bangkok gebracht en zijn daar in een legerbordeel tot prostitutie gedwongen.⁵⁵ De Japanners ronselden ook Indonesische vrouwen met behulp van lokale dorpschoude. Deze kregen een verzoek van de Japanners met hun eisen en vervolgens dienden de dorpschoude hieraan te voldoen. Onbekend is hoe de dorpschoude de vrouwen bij elkaar kregen en in hoeverre zij hierbij dwang uitoefenden.⁵⁶

In de bordelen werden de vrouwen meerdere malen per dag systematisch verkracht door Japanse soldaten en officieren. Het was officieel verplicht een condoom te gebruiken, maar vaak hielden de militairen zich hier niet aan. Veel vrouwen liepen geslachtsziekten op of raakten zwanger en werden gedwongen tot een abortus. Sommige vrouwen probeerden te ontsnappen, maar werden vervolgens door de Kempeitai opgepakt en teruggebracht. Anderen deden pogingen tot zelfmoord. Het psychologische trauma dat deze vrouwen in de legerbordelen opliepen was enorm.⁵⁷

Na de capitulatie van Japan werden de legerbordelen opgeheven. Niet alle Indonesische vrouwen konden echter terugkeren. Sommigen van hen waren vervoerd naar eilanden duizenden kilometers van hun woonplaats en beschikten niet over de middelen om naar huis te gaan. Andere vrouwen durfden hun familie niet onder ogen te komen. Zo zei een van de Indonesische slachtoffers: “Ik kon niet terug naar mijn dorp omdat ik me schaamde.” Vrouwen die toch terugkeerden kregen vaak te maken met stigmatisering en openlijke afkeer van hun dorpsgenoten. Zo vertelt een ander slachtoffer: “Toen ik net uit het bordeel kwam werd ik zo vaak vernederd. Alle mensen wisten dat ik een van de vrouwen uit het bordeel was. Ze spuugden altijd op straat als ze me zagen.” Veel slachtoffers worden tot de dag van vandaag nog steeds dagelijks ‘Japanse afdankertjes’ genoemd.⁵⁸

Voor sommige Europese slachtoffers liep het anders, zij konden wel ergens terecht met hun verhaal. Zij maakten deel uit van juridische processen in de Temporaire Krijgsraden, opgericht met als doel de berechting van de Japanse oorlogsmisdadigers. Zij hebben in deze Krijgsraden getuigd tegen een aantal Japanners dat verantwoordelijk was voor de dwangprostitutie en in veel gevallen leidden hun getuigenissen tot veroordelingen.

Het staat buiten kijf dat in Nederlands-Indië vrouwen van allerlei herkomst slachtoffer geworden zijn aan de Japanse dwangprostitutie. De naoorlogse behandeling van de slachtoffers verschilde echter; de Temporaire Krijgsraden hebben zich alleen gericht op de

---

⁵⁵ Tanaka, *Japan's comfort women*, 80

⁵⁶ Asian Women's Fund, 'Asian Women's Fund and the comfort women issue', <http://www.awf.or.jp/pdf/0170.pdf> (Tokio 2003), 110.

⁵⁷ Tanaka, *Japan's comfort women*, 74

⁵⁸ 'Omdat wij mooi waren', DVD, regie Frank van Osch (2010).

Europese slachtoffers. Voordat deze thesis zich buigt over waarom er geen Indonesische slachtoffers aan bod zijn gekomen, zal eerst worden gepoogd vast te stellen hoeveel slachtoffers de Japanse dwangprostitutie geëist heeft.

1.2. Schaal

De jaren '90 zijn baanbrekend geweest voor het bespreken en veroordelen van seksueel geweld in oorlog. In de jaren '90 kwamen namelijk de eerste 'troostmeisjes' naar voren en brachten zij de Japanse systematische gedwongen prostitutie aan het licht. Aangespoord door vrouwenorganisaties ontstond een wereldwijde dialoog die ruimte gaf aan 'troostmeisjes' om hun ervaringen te delen. Het is dan ook in deze jaren '90 dat de Nederlandse overheid opdracht gaf tot een onderzoek naar gedwongen prostitutie in het voormalig Nederlands-Indië. Het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur zag een 'behoefte aan een inventarisatie van het materiaal over dit onderwerp in de Nederlandse overheidsarchieven'.⁵⁹ Hoewel het niet expliciet wordt verwoord is het aannemelijk dat de 'behoefte aan een inventarisatie' waarover het ministerie sprak, aangewakkerd is door het internationale debat over Japanse dwangprostitutie. Het onderzoek is uitgevoerd door Bart van Poelgeest.

Het resultaat van het onderzoek is een document getiteld 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië', gepubliceerd in 1994. Ten eerste valt op dat het onderzoek zich alleen heeft gericht op Nederlandse slachtoffers. Verrassend is dit niet. In de geschiedschrijving over de slachtoffers van de Japanse bezetting ligt de nadruk vrijwel altijd op de Europeanen en worden de Indonesiërs niet genoemd. In bijvoorbeeld de bespreking van de slachtoffers van dwangarbeid gaat het vaak alleen om de Europese krijgsgevangenen. Onder de Indonesische bevolking zijn echter veel meer slachtoffers gevallen, maar zij worden amper genoemd.⁶⁰ Ook omtrent dwangprostitutie waren de Europese 'troostmeisjes' in vergelijking met de Indonesische slachtoffers numeriek beperkt, maar gaat de meeste literatuur over de Europese slachtoffers.⁶¹

Juist vanwege de tekortkomingen is het nuttig om het overheidsonderzoek te bespreken. Er komt namelijk een aantal problemen naar voren die kenmerkend zijn voor een onderzoek naar seksueel geweld en rechtspraak. Ten eerste bestaat er een bronnenprobleem. Van Poelgeest geeft aan zich te baseren op archiefmateriaal van de rechtszaken in de Temporaire Krijgsraden. Egodocumenten zoals memoires heeft hij buiten beschouwing gelaten. In de inleiding van de inventarisatie meent Van Poelgeest dat er geen aanleiding

⁵⁹ Tweede Kamer, 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië'.

⁶⁰ R. Raben, 'De 'vergeten' lotgevallen van Indonesiërs onder de Japanse bezetting', *Historisch Nieuwsblad* 4 (2000).

⁶¹ Rinzema-Admiraal, *Het geschonden beeld*, 6.

bestaat om te veronderstellen dat het gebruik van dergelijke bronnen zou leiden tot belangrijke wijzigingen in het gepresenteerde overzicht.⁶² Hier zijn natuurlijk vraagtekens bij te zetten. Egodocumenten zijn bij de openbaarmaking van het Japanse legerbordelenbeleid in bijvoorbeeld Korea juist van cruciaal belang geweest. De notie dat een onderzoek puur gebaseerd op archieven van de Temporaire Krijgsraden een compleet en reëel overzicht kan geven is naar mijn mening dan ook naïef.

Mondelinge bronnen zijn cruciaal voor een onderwerp als seksueel geweld. Een voorbeeld van een onderzoek dat verder ging dan het bestuderen van de overgeleverde archiefdocumenten is het project van Griselda Molemans, die Nederlandse vrouwen heeft geïnterviewd die in de jaren '40 in interneringskampen op Indonesië opgesloten zaten. In deze interviews vertellen de vrouwen dat zij in de kampen vaak slachtoffer werden van systematische verkrachting door de Japanse bewakers.⁶³ Van Poelgeest heeft zich alleen gericht op vrouwen die in bordelen zijn geplaatst en gaat volledig langs de 'troostmeisjes' in de interneringskampen heen. Op basis van het project van Molemans is te concluderen dat er meer 'troostmeisjes' bestonden dan Van Poelgeest in zijn conclusie benoemt.

Een tweede belangrijke kanttekening bij het onderzoek betreft de definitie van het woord 'dwang'. Van Poelgeest verduidelijkt in de inleiding hoe hij met het aspect van dwang is omgegaan. Hij stelt dat de omstandigheden van de Japanse bezetting een grote invloed hadden op de mate waarin de vrouw vrijwillig kon handelen.⁶⁴ De mogelijkheid om uit volledige vrije wil toestemming te kunnen geven werd immers belemmerd als een slachtoffer zich in een dreigende situatie bevond. De interneringskampen waarin Europese vrouwen onder zware omstandigheden leefden of de moeilijke financiële situatie van Indo-Europese vrouwen buiten de kampen zorgden voor een grote mate aan indirecte druk, waardoor de vrouwen soms geen andere keuze zagen dan zich te prostitueren. In het artikel 'Oosterse stille dwang' in het NRC komt Van Poelgeest terug op de ambiguïteit van het aspect van dwang. Hij geeft aan dat het niet duidelijk is waar de vrijwilligheid eindigde en de dwang begon.⁶⁵ Toch is indirecte dwang in zijn onderzoek niet voldoende om dwangprostitutie te bewijzen. Van Poelgeest trekt de conclusie dat er tweehonderd tot driehonderd Europese vrouwen werkzaam zijn geweest in legerbordelen, waar bij vijftien vrouwen buiten kijf staat dat er sprake is van dwang. Hij is op zoek gegaan naar directe vormen van dwang, zoals expliciete bedreigingen of misleiding. In vijftien gevallen heeft hij bewijs kunnen vinden voor

---

⁶² Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië', 1993-1994.

⁶³ G. Molemans, 'Ook dwangprostitutie in Jappenkamp', *de Volkskrant* 8 juni 2015.

⁶⁴ Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië'.

⁶⁵ Van Poelgeest, 'Oosterse stille dwang'.

directe dwang en hij acht dan ook in slechts vijftig gevallen dat er sprake is van gedwongen prostitutie.⁶⁶

Er bestaan geen officiële rapporten over seksueel geweld jegens Indonesische vrouwen. Dit maakt het lastig te speculeren over hoeveel van hen slachtoffer zijn geworden van gedwongen prostitutie. In het overheidsonderzoek van Van Poelgeest schemert slechts af en toe door dat er ook Indonesische vrouwen in de legerbordelen zaten. Zo schrijft hij dat er in een bordeel in Timor dertig vrouwen werkzaam waren, waarvan tenminste twee Europees.⁶⁷ De achtentwintig niet-Europese vrouwen, vermoedelijk van Indonesische afkomst, worden verder niet besproken. Ook beschrijft van Poelgeest dat de Kempeitai in Semarang zo'n honderd meisjes en ongehuwde jonge vrouwen opgepakt heeft en heeft meegenomen naar een van de vier legerbordelen. Het ging hierbij om zowel Europese en Indonesische vrouwen.⁶⁸

Een van de weinige onderzoeken die zich specifiek richten op de Indonesische 'troostmeisjes', is het project van Hilde Janssen en Jan Banning. Samen bezochten zij ongeveer vijftig Indonesische slachtoffers van Japanse dwangprostitutie en interviewden zij de vrouwen over het stigma op seksueel geweld waarmee zij dagelijks te maken krijgen.⁶⁹ Dit project verschaft geen informatie over de schaal waarop de Indonesische vrouwen slachtoffer werden, maar geeft wel een beeld van de effecten die dwangprostitutie op de slachtoffers hadden.

Over de aantallen Indonesische vrouwen die slachtoffer geworden zijn van Japanse dwangprostitutie tasten we in het duister. In 1992 deed het Indonesische tijdschrift *Tempo* de eerste schatting over het aantal Indonesische 'troostmeisjes' en had het over 60.000 slachtoffers, zonder hierbij een bron te vermelden. Deze schatting is waarschijnlijk veel te hoog. Volgens George Hicks, auteur van een overzichtswerk over Japanse dwangprostitutie, was de verhouding tussen Japanse troepen en het aantal 'troostmeisjes' ongeveer 50:1. Aangezien er in Nederlands-Indië rond de driehonderdduizend Japanners waren, zou dit betekenen dat er in totaal minimaal zesduizend dwangprostituees actief moeten zijn geweest.⁷⁰

Een aantal organisaties is actief geweest in het vergaren van concrete informatie over de schaal van de dwangprostitutie van Indonesische vrouwen. In april 1993 begon de LBH, een mensenrechtenorganisatie in Indonesië, met de registratie van 'troostmeisjes' en

---

⁶⁶ Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië'.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ 'Omdat wij mooi waren', DVD, regie Frank van Osch.

⁷⁰ NIOD, 'Japanse bezetting, Pacific-oorlog en Indonesische onafhankelijkheidsstrijd'.

dwangarbeiders. In 1995 begon de organisatie van voormalige heiho's, Indonesische soldaten die vochten in het Japanse leger, ook informatie te vergaren over de slachtoffers van Japans seksueel geweld. Opvallend is dat de registratie van 'troostmeisjes' dus niet door een speciaal georganiseerde instelling gedaan werd, maar onderdeel uitmaakte van een meer algemeen kader van onderzoek naar allerlei soorten oorlogsgetroffenen. 22.234 vrouwen hebben zich bij deze organisaties aangemeld. Hierbij moet vermeld worden dat het niet alleen slachtoffers van dwangprostitutie betrof, maar van alle vormen van seksueel geweld.⁷¹ Er is geen nader onderzoek gedaan naar de uitkomsten van de registratie, en er is dus niet met zekerheid te zeggen hoeveel Indonesische vrouwen gedwongen zijn tot prostitutie.

Het tekort aan informatie over de Indonesische 'troostmeisjes' komt onder andere door een gebrek aan destijds documentatie van de Japanners en de Nederlands-Indische koloniale overheid. Over de Europese slachtoffers zijn wel historische bronnen te vinden, bijvoorbeeld in de Temporaire Krijgsraden, maar over de Indonesische slachtoffers bestaan dit soort documenten vrijwel niet. William Bradley Horton geeft in de *Encyclopedia of Indonesia in the Pacific War* een verklaring voor het gebrek aan documentatie over dwangprostitutie van Indonesische vrouwen. Hij meent dat de wijdverspreide acceptatie van het concubinaat tijdens de Nederlandse koloniale overheersing betekende dat de Indonesische vrouwen een traditie kenden van het bieden van seksuele diensten aan hun bezetters. Hoewel het leven als concubine en het leven als 'troostmeisje' enorm van elkaar verschilden, konden de geringe overeenkomsten volgens Horton betekenen dat de Japanse dwangprostitutie van Indonesische vrouwen niet belangrijk genoeg was voor de koloniale overheid om te documenteren.⁷²

Daarnaast komt het tekort aan informatie door een gebrek aan vrouwen dat openlijk over Japanse dwangprostitutie wil spreken. Het stilzwijgen van slachtoffers is niet alleen kenmerkend voor Indonesië. 'Troostmeisjes' van allerlei afkomst dragen tot op de dag van vandaag veel schaamte mee over wat hun tijdens de Japanse bezetting is aangedaan. Pas toen vrouwenorganisaties in de jaren '90 op zoek gingen naar slachtoffers van Japanse dwangprostitutie durfde een aantal inmiddels bejaarde troostmeisjes openlijk te spreken over hun tijd onder de Japanse bezetting. Een van de meest actieve vrouwenorganisaties in Zuidoost-Azië in de jaren '90 was het Asian Women's Fund. Deze organisatie probeerde voor de slachtoffers financiële compensatie en een persoonlijke brief van de Japanse regering met excuses te regelen.⁷³ Daarnaast is een anonieme telefoonlijn ingesteld waarbij vrouwen hun

---

⁷¹ F. Kawada, 'Situation of the former "comfort women": updates', *Voices from Japan* 3 (Oktober 1997), 37.

⁷² W.B. Horton, 'Comfort women' in: P. Post e.a., *The encyclopedia of Indonesia in the Pacific War* (Leiden 2009), 195

⁷³ Asian Women's Fund, 'Asian Women's Fund and the Comfort Women Issue'.

verhaal konden doen, hoewel deze lijn alleen in Japan en Korea bestond.⁷⁴ Deze anonimiteit is zeer behulpzaam gebleken in het aansporen van vrouwen om hun zwijgen te doorbreken. Ook Hilde Janssen merkte op dat het voor de vrouwen makkelijker was om deel te nemen aan een project over Indonesische troostmeisjes omdat zij en Jan Banning buitenstaanders waren.⁷⁵

In de documentaire van Hilde Janssen is te zien dat veel vrouwen zenuwachtig beginnen te giechelen als het onderwerp van prostitutie wordt aangesneden. Daarnaast spreken zij haast nooit over verkrachting, maar ‘gedwongen overspel’ of ‘van dattum’. Zelfs als zij het wel over verkrachting hebben, menen zij dat het slachtoffer ook gezondigd heeft. “Ook al ben je verkracht, dan is dat toch een zonde. Als je het hebt gedaan dan heb je gezondigd,” meent een van de vrouwen. Als Janssen haar probeert duidelijk te maken dat ze gedwongen is en daardoor geen schuld heeft, kijkt de vrouw Hilde ongelovig aan.⁷⁶

Sommige auteurs schrijven de manier waarop Indonesische vrouwen over dwangprostitutie spreken en denken toe aan het islamitische geloof.⁷⁷ Zo komt het islamitische taboe op overspel terug de gesprekken tussen de Indonesische vrouwen vrouwen en Hilde Janssen, waarbij de vrouwen de gedwongen prostitutie vaak karakteriseren als ‘gedwongen overspel’. Een ander invloedrijk islamitisch concept is het idee van puurheid, met als gevolg dat de lichamen van de slachtoffers als onrein gezien worden. Toen de slachtoffers terugkeerden naar hun dorpen keken de dorpsbewoners op de vrouwen neer en noemden hen ‘afdankertjes’. De vrouwen waren ‘gebruikt’ en verloren hiermee hun puurheid en eerbaarheid. Interessant genoeg liggen deze ideeën dicht bij de Europese christelijke denkbeelden over Europese vrouwelijke puurheid.

De Indonesische overheid is in hun behandeling van de Indonesische ‘troostmeisjes’ beïnvloed door ideeën van eerbaarheid en schaamte. Het AWF heeft geld gedoneerd aan meerdere landen, onder meer Indonesië, waarmee de slachtoffers geholpen konden worden. De meeste landen hebben dit geld aan individuele slachtoffers geschonken als financiële compensatie. De Indonesische overheid meende echter dat het in de Indonesische cultuur zit om nooit iets openlijk te bespreken dat de Indonesische vrouw schaamte toebrengt.⁷⁸ Met het geld bouwde de overheid 235 sociale instellingen voor ouderen, bedoeld om slachtoffers van

---

⁷⁴ Soh, *The comfort women*, 348.

⁷⁵ H. Janssen, ‘Achtergrond: weggestopt oorlogsgeweld’ op <http://www.hildejanssen.nl/troostmeisjes/achtergrond-nl.html> (april 2010).

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ K. McGregor, ‘Emotions and activism for former so-called “comfort women” of the Japanese occupation of the Netherlands East Indies’, *Women’s Studies International Forum* 54 (2016), 70.

⁷⁸ McGregor, ‘Emotions and activism for former so-called “comfort women” of the Japanese Occupation of the Netherlands East Indies’, 74.

de Japanse bezetting te helpen met het verwerken van hun trauma.⁷⁹ Het geld werd dus niet specifiek gedoneerd aan Indonesische ‘troostmeisjes’, terwijl het wel voor hun bedoeld was. De Indonesische minister van Sociale Zaken zei dat ze met het opzetten van deze instituties vooral de eer van de vrouwen wilde beschermen. De Indonesische overheid probeert dus de vrouwelijke eer hoog te houden door de ‘troostmeisjes’ onzichtbaar te laten. Indonesische activisten zijn in protest gegaan tegen het gebrek aan individuele betalingen en de seksistische behandeling van de slachtoffers, maar vooralsnog zonder succes.⁸⁰

Het gebrek aan informatie over het aantal Indonesische ‘troostmeisjes’ toont aan dat er weinig interesse is om hun geschiedenis te achterhalen. Het gevolg is dat er nog veel onduidelijkheid bestaat over de schaal waarop zij in Nederlands-Indië tot prostitutie zijn gedwongen. De enige poging tot een reconstructie van de schaal van Japanse dwangprostitutie is gedaan door de Nederlandse overheid, in een onderzoek dat zich expliciet richtte op Europese slachtoffers. Van Poelgeest heeft op basis van archiefmateriaal geconcludeerd dat er zo’n 200 tot 300 Europese vrouwen in Japanse legerbordelen werkzaam waren. Een dergelijk onderzoek bestaat niet voor Indonesische slachtoffers. De Indonesische overheid is van mening dat het verleden van de ‘troostmeisjes’ hun schaamte toebrengt, en heeft dan ook geen stappen ondernomen om zelf een onderzoek te starten. Over de Indonesische slachtoffers bestaan slechts schattingen die liggen tussen de 6.000 en de 60.000, beduidend meer dan de Europese aantallen. Met zekerheid is dus vast te stellen dat Indonesische vrouwen numeriek gezien in veel grotere mate slachtoffer zijn geworden dan Europese vrouwen.

Toch hebben de Temporaire Krijgsraden zich na de Tweede Wereldoorlog alleen gericht op het geringe aantal Europese slachtoffers. Uit het onderzoek van Van Poelgeest blijkt dat de Krijgsraden wel degelijk bordelen met Indonesische slachtoffers zijn tegengekomen in hun onderzoek, bijvoorbeeld een bordeel in Timor waar dertig vrouwen werkzaam waren, waarvan tenminste twee Europees. Nu rest de vraag: waarom zijn de Krijgsraden voorbijgegaan aan de duizenden Indonesische slachtoffers? Deze thesis poogt deze vraag te beantwoorden vanuit een intersectionele analyse van de naoorlogse militaire rechtspraak. Het discours waarin de naoorlogse rechters rechtspraken is uiteraard niet uit het niets ontstaan, maar is gevormd door de koloniale tijd. Om deze reden is het van belang om de verhouding tussen de Europese kolonisators en de inheese bevolking in Nederlands-Indië

---

⁷⁹ Ministry of Social Affairs, Republic of Indonesia, ‘Report on the handle of ex Jungun Ianfu by Indonesia Government in Cooperation with Asian Women’s Fund (AWF)’, <http://www.awf.or.jp/pdf/196e.pdf> (2006).

⁸⁰ McGregor, ‘Emotions and activism for former so-called “comfort women” of the Japanese Occupation of the Netherlands East Indies’, 75.

dieper te onderzoeken, met name gericht op de Europese visie op inheemse vrouwen en inheemse vrouwelijke seksualiteit.

Hoofdstuk 2: Koloniaal Nederlands-Indië

“Indië is het moreel graf van menig menschenleven.”⁸¹

De handleiding *Ernstige waarschuwing aan ouders, die hunne zonen naar Indië laten gaan*, gepubliceerd in 1905, probeerde met deze waarschuwing de ouders van Indiëgangers te waarschuwen over wat hun zoons te wachten zou staan. Deze negatieve karakterisering van Nederlands-Indië als moreel verdorven was niet uniek, maar kwam veelvuldig voor in de Nederlandse koloniale retoriek. Zoals in elke koloniale verhouding zagen Nederlanders zichzelf als superieur tegenover de gekoloniseerde inheemse bevolking. Dit superioriteitsgevoel bestond op verschillende gebieden, zoals intelligentie, cultuur en in, voor deze thesis het belangrijkste aspect, (seksuele) moraal en eerbaarheid.

In deze thesis ligt de nadruk op seksualiteit en sekse, met name op de Europese koloniale visie op de seksualiteit van beide Europese en inheemse vrouwen. De delicticten waarover de Krijgsraden rechtspraken, die van gedwongen prostitutie en seksueel geweld, werden namelijk uitgedrukt in termen van moraliteit en eerbaarheid. Deze termen komen letterlijk terug in de gerechterlijke stukken van de Krijgsraden en zijn beide verbonden aan vrouwelijkheid en seksualiteit. Om tot een begrip te komen van de manier waarop de Europese rechters deze begrippen invulden en beschouwden, zal dit hoofdstuk het Europese koloniale denken over seksualiteit en sekse uiteen zetten.

De kristallisering van de raciale en seksebepaalde denkbeelden had sterk te maken met de wijze waarop de koloniale samenleving zich ontwikkelde. Uiteraard waren al sinds het begin van de Europese expansie ideeën over de niet-westerse volkeren en hun eigenschappen bepaald door de machtsstructuren van het imperialisme en door de oriëntalistische denkbeelden die zich in het kielzog daarvan ontwikkelden. Aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw kwam daar nog bij dat de technologische en materiële vooruitgang van Europa sterker begon af te steken tegen veel niet-westerse samenlevingen. Ook kwamen er veel meer Europeanen naar de koloniën dan voorheen, zodat de culturele, materiële en raciale verschillen sterker werden benadrukt. Dat zette een aantal processen in werking die het denken over ras- en sekseverschillen sterk hebben beïnvloed.

Aan de hand van een discoursanalyse van een aantal Europese romans, krantenartikelen en handboeken worden de koloniale ideeën die de Europese auteurs beïnvloed hebben duidelijk. Deze thesis kijkt naar de manier waarop Europese auteurs de

---

⁸¹ R. Baay, *De njai: het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008), 115.

inheemse bevolking representeerden en afzetten tegenover de Europese bevolking, en welke eigenschappen, normen en waarden aan beide bevolkingsgroepen toegeschreven werden. Deze thesis richt zich dan vooral op de representaties van vrouwen, beide inheems en Europees, aangezien de intersectionaliteit van ras en sekse leidde tot specifieke concepties over vrouwelijkheid en seksualiteit.

Ten eerste bespreekt dit hoofdstuk de europeanisering van de cultuur die aan het begin van de twintigste eeuw plaatsvond en wat de rol van de Europese vrouw hierin was. Vervolgens zal worden ingegaan op de Europese representaties van inheemse vrouwen, met name als het ging om seksualiteit. Tenslotte zal dit hoofdstuk aandacht besteden aan prostitutie. De koloniale retoriek rondom prostitutie benadrukte namelijk een groot verschil tussen Europese en inheemse vrouwen.

2.1. Europeanisering

In iedere koloniale samenleving bestond het geloof in een intrinsiek verschil tussen de kolonisator en de inheemse bevolking. Een verschil met de lokale bevolking was immers nodig om het koloniale gezag te legitimeren. Door de lokale bewoners te stereotyperen als gebrekkig aan leiderschap, opvoeding, onderwijs, of iets anders dat de kolonisator te bieden had, kon de scheve machtsbalans goedgepraat worden. Kolonialisme kon dan gezien worden als een morele en nobele zaak.

Zo ook in Nederlands-Indië. De stereotypen over de inheemse bevolking waren zelfs wetenschappelijk onderbouwd in psychologische onderzoeken. Zo poogde een psycholoog in een lezing van het Indisch Genootschap in Den Haag in 1924 inzicht te verschaffen in de psychologische eigenschappen van 'een Inlander'. Zijn volgens hem 'zuiver wetenschappelijk onderzoek' leidde tot een karakterisering van de inheemse bevolking die weinig afweek van de standaard stereotyperingen die in veel koloniale samenleving de overhand hadden. Zaken als luiheid, losbandigheid op seksueel gebied, behoefte aan leiderschap, onbetrouwbaarheid en vreesachtigheid werden toegeschreven aan 'de Inlander'. Dit was geen uitzondering. Hans Pols heeft aangetoond dat de karakterisering van 'de Inlander' in alle psychologische onderzoeken vrijwel identiek is.⁸² De brede wetenschappelijke steun waarop de koloniale stereotypen konden rekenen legitimeerde het Nederlandse gezag.

Het geloof in een intrinsiek verschil tussen Europeanen en inlanders kwam ook terug in het juridisch systeem in Nederlands-Indië, waarin raciale ongelijkheid wettelijk was

---

⁸² H. Pols, 'Psychological knowledge in a colonial context: theories on the nature of the "native mind" in the former Dutch East Indies' in *History of Psychology* 10:2 (2007).

vastgelegd. De koloniale overheid meende dat Europeanen en inlanders verschillende juridische behoeften hadden. Het juridische systeem streefde in de behandeling van Europese en inheemse beklagden niet naar gelijkheid, maar naar gelijkwaardigheid. Wim F. Wertheim was lid van de Commissie Visman, opgericht in 1940 om staatsrechtelijke hervormingen te bestuderen. Hij heeft de dualiteit van het juridische systeem in Nederlands-Indië onderzocht en meende dat een ‘uit het rascriterium voortvloeiend dualisme in de wetgeving’ op veel juridische terreinen van kracht was. Een voorbeeld van het juridische dualisme is het grote verschil in juridische zekerheid, waarbij Europeanen verzekerd waren van een eerlijk proces en de inheemse bevolking dit niet was.⁸³

In de Nederlands-Indische samenleving werden de raciale ongelijkheden vanaf het begin van de twintigste eeuw pas goed zichtbaar. Nederlands-Indië kende tot de twintigste eeuw een gemengde cultuur. Weinig Europese vrouwen maakten in deze tijd de oversteek naar de kolonie, waardoor Europese mannen regelmatig met lokale vrouwen trouwden. Daarnaast was het concubinaat een populaire relatievormen tussen Europese mannen en inheemse vrouwen. Deze relaties brachten een grote groep Indo-Europeanen voort, die de gemengde cultuur zichtbaar maakten in de samenleving.⁸⁴

De wetgeving rondom het concubinaat werd in de koloniale tijd gevormd aan de hand van ideeën over mannelijke seksualiteit, vaak onderbouwd met ‘wetenschappelijke’ feiten. Medische experts zagen de mannelijke seksualiteit als onverzadigbaar. Niet voldoen aan de seksuele eisen van het mannelijke lichaam zou leiden tot onrust en verveling en zou een negatieve invloed hebben op de maatschappij. Hoewel het concubinaat op grond van christelijke moraal werd afgekeurd, zag de koloniale overheid het bestaan van een dergelijke seksuele uitlaatklep als een noodzakelijk kwaad.⁸⁵

Samenleven met een concubine was voor de twintigste eeuw zo gewoon dat koloniale overheden en plantagebedrijven alleen vrijgezelle mannen aannamen en hen adviseerden een concubine in huis te nemen. Zo kregen Europese mannen die naar Nederlands-Indië emigreerden om op een plantage te werken bij aankomst een handboek, waarin hen werd aangeraden zo snel mogelijk een concubine te zoeken. Ook het leger raadde het concubinaat aan voor militairen van lagere rang.⁸⁶ Een inwonende inlandse vrouw zou namelijk zorgen voor een snelle aanpassing aan het leven in Nederlands-Indië. Daarnaast geloofden de werkgevers dat concubines de psychologische gezondheid van Europese mannen

---

⁸³ W.F. Wertheim, ‘Koloniaal racisme in Indonesië’, *de Gids* 154 (1991) 369.

⁸⁴ F. Gouda, ‘De vrouw in Nederlands-Indië: van mestiezencultuur naar Europese cultuur’, *Indische Letteren* 20 (2005).8.

⁸⁵ L. Hesselink, ‘Prostitution: a necessary evil, especially in the colonies’ in: E. Locher-Scholten. e.a. *Indonesian women in focus: past and present notions* (Dordrecht 1987), 208.

⁸⁶ Stoler, ‘Making empire respectable’, 638.

bevorderden. Het hield hen tevreden en scherp, maar zonder de nadelen van een traditioneel huwelijk, zoals economische verantwoordelijkheden. Concubines konden namelijk elk moment weggestuurd worden.⁸⁷

Als gevolg van economische, politieke en sociale veranderingen in de late 19^e eeuw werd de Europese morele superioriteit ten opzichte van de inheemse bevolking steeds belangrijker. Het proces van 'verindischen' zou verantwoordelijk zijn voor een moreel verval in de Europese mannen en de gemengde cultuur steeds meer gezien als een bedreiging voor het Europese prestige.

Deze bewustwording kwam mede door het verbeterde contact met Nederland. De aanleg van het Suezkanaal in 1869 en het toenemende gebruik van de stoomboot in plaats van het zeilschip zorgde voor een drastische verkorting van de reistijd. Waar voorheen een reis naar Nederlands-Indië enkele maanden duurden, kon de tocht nu binnen een paar weken gemaakt worden. Samen met de technologische vooruitgang in communicatiemiddelen zorgde de snellere reistijd voor een betere verbinding met het thuisland.⁸⁸

Ook op politiek gebied vonden er rond de eeuwwisseling ingrijpende veranderingen plaats. Voorheen bemoeide de koloniale overheid zich amper met de lokale bevolking en was de interesse in Nederlands-Indië voornamelijk economisch van aard. De Nederlandse overheid werd zich aan het begin van de twintigste eeuw echter bewust van een morele plicht tegenover de inheemse bevolking. Zo zei Koningin Wilhelmina in haar troonrede in 1901 "dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen."⁸⁹ Het nieuwe beschavingsbeleid heette de Ethische Politiek en richtte zich op de stimulering van een 'vooruitgang' in de Indonesische samenleving zodat de inlanders tot meer politieke en economische zelfstandigheid konden komen.⁹⁰ De Ethische Politiek benadrukte intrinsieke verschillen. Er zou immers geen beschavingsmissie nodig zijn als de Europeanen zichzelf niet beschouwden als beschaafd, en de inlanders als onbeschaafd. Onderdeel van de Ethische Politiek was een verbetering van de infrastructuur, een betere gezondheidszorg en meer onderwijsmogelijkheden voor de inheemse bevolking.⁹¹

Daarnaast zorgde de verbeterde leefomstandigheden in Nederlands-Indië voor een groeiende immigratie van Europese vrouwen. In 1860 woonden er ongeveer 43.000 Europeanen in Nederlands-Indië, onder wie 11.000 vrouwen. In 1905 waren er 95.000 Europeanen, van wie 38.000 vrouwen. De man-vrouwratio bleef in de jaren hierop stijgen,

---

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Baay, *De njai*, 36.

⁸⁹ Troonrede Koningin Wilhelmina, 17 september 1901 (<http://www.troonredes.nl/troonrede-van-17-september-1901/>).

⁹⁰ Locher-Scholte, *Women and the colonial state*, 16.

⁹¹ Gouda, 'De vrouw in Nederlands-Indië'.

van 100:47 in 1910 naar 100:88 in 1930.⁹² Een aantal academici schrijven de vergroting van de kloof tussen de Europese kolonisators en de inheemse bevolking toe aan de komst van de Europese vrouw in de Indo-Europese samenleving.⁹³ Zo suggereert Rudy Kousbroek dat Europese vrouwen verantwoordelijk was voor de groei van racisme in de twintigste eeuw, omdat zij 'nog kolonialer waren in haar opvattingen dan haar mannen'.⁹⁴ Hoewel het causale verband niet geheel duidelijk is, kan wel gesteld worden dat de toename van blanke Europese vrouwen in de Nederlands-Indische samenleving zorgde voor een grotere sociale zichtbaarheid van raciale grenzen.⁹⁵

De Europese vrouw kreeg in de koloniale retoriek een symbolische rol te vervullen. Zij werd de belichaming van de Europese morele superioriteit en zij diende de Europese deugden uit te dragen in alles wat zij deed.⁹⁶ In een handboek voor Europese vrouwen die naar Nederlands-Indië vertrekken stond bijvoorbeeld: "Laat het de Europeesche vrouw zijn, die betere zeden, gunstiger levensomstandigheden brengt in Indië, laat het in het kort de *vrouw* zijn, die er *Schoonheid* brengt."⁹⁷ De Europese vrouw werd bewonderd vanwege haar morele ingetogenheid, haar kuisheid, haar beschaafdheid en de manier waarop zij de Europese normen en waarden representeerde.⁹⁸

Europese vrouwen dienden niet te veel contact te hebben met de inheemse bevolking omdat hun moraliteit hierdoor geschonden kon worden.⁹⁹ Als gevolg hiervan waren Europese vrouwen vaak gebonden aan de privésfeer en bleef contact met de lokale bevolking beperkt tot de inheemse bedienden. Rond de eeuwwisseling werden steeds meer handleidingen gepubliceerd speciaal bedoeld voor de Europese vrouw, waarin haar werd uitgelegd welke kleding zij diende te dragen, wat haar taken waren en ook hoe zij met de inheemse bedienden moest omgaan. Deze bedienden waren vaak vrouwen van inheemse afkomst en over hen bestonden dan ook veel vooroordelen. Zij waren onhygiënisch, verkwistend, ondeugdelijk en langzaam.¹⁰⁰ Haast elk medisch of huishoudelijk boek dat begin twintigste eeuw uitkwam waarschuwde tegen de gevaren van inheemse invloed op kinderen.¹⁰¹ Zo waarschuwde Kloppenburg-Versteegh in 'Het keven van de Europeesche vrouw in Indië over inheemse

---

⁹² J. Bel, 'De memsahib, de njonja en de njai: seksuele moraal in de koloniale literatuur van het fin de siècle', *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans* 11:1 (2004), 6.

⁹³ Bel, 'De memsahib, de njonja en de njai', 7.

⁹⁴ R. Kousbroek, *Het oostindisch kampsyndroom* (Amsterdam 1992), 356.

⁹⁵ Stoler, 'Making empire respectable', 640.

⁹⁶ A.L. Stoler, *Race and the education of desire: Foucault's history of sexuality and the colonial order of things* (Durham 1995), 192.

⁹⁷ B. Van Helsdingen-Schoevers, *De Europeesche vrouw in Indië* (Baarn 1914), 39.

⁹⁸ Gouda, 'De vrouw in Nederlands-Indië', 10.

⁹⁹ Stoler, 'Making empire respectable', 650.

¹⁰⁰ V. Van de Loo, 'Tobben in Indië: wijze vriendinnen advisereren Hollandse vrouwen', *Indische Letteren* 9 (1994), 73.

¹⁰¹ Stoler, 'Making empire respectable', 650.

bedienden': "Ze zijn over het algemeen onbetrouwbaar, men moet ze goed kennen, wil men zich vrijwaren tegen hun slechte gewoonten en neigingen, tegen hun gebrek aan moreel gehalte."¹⁰²

De nieuwe Europese morele bewustwording zorgde voor een maatschappelijke europeanisering, waarin verschillende culturele aspecten zoals kleding, taal, opvoeding en onderwijs zich ontteden van inheemse invloeden.¹⁰³ Daarnaast verminderde het contact met de inheemse bevolking aanzienlijk. In veel openbare gelegenheden zoals hotels, scholen, zwembaden, treinen etc. werd de inheemse bevolking gescheiden van de Europeanen. Soms werd de lokale bevolking niet eens toegelaten.¹⁰⁴

De Europese morele bewustwording zorgde ook voor de afname van de populariteit van het concubinaat. Het concubinaat werd al eeuwen bekritiseerd. Critici hadden morele bezwaren en beschouwden contact met concubines als schadelijk voor de gezondheid en als een slechte invloed op de moraal van de mannen in kwestie. Zo schreef journalist Henri Borel aan het begin van de twintigste eeuw: "Iedere, op louter bestialiteit gebaseerde, dagelijkse omgang met een totaal onontwikkeld vrouwelijk wezen, enkel om in een seksuele behoefte te voorzien, moet degenererend werken."¹⁰⁵ Voorstanders beschouwden (seksueel) contact met inheemse vrouwen als stabiliserend voor de maatschappij, en zagen vooral een praktisch voordeel.

Na de opleving van het belang van Europese moraliteit in de twintigste eeuw kregen de critici meer gehoor. Voorheen werd het aannemen van een concubine aangespoord om vertrouwd te kunnen raken met de lokale cultuur. In de twintigste eeuw werd echter elke vorm van aanpassing aan de inheemse cultuur gezien als een smet op het blanke prestige van de Europeanen en het concubinaat kwam aanzienlijk minder voor.¹⁰⁶

Europese vrouwen worden door sommige academici gezien als een drijvende kracht achter de afname van het concubinaat. Deze vrouwen uitten hun afkeer over het immorele seksuele contact dat Europese mannen met inheemse vrouwen hadden.¹⁰⁷ Zo omschreef van Bruggen de inheemse concubine, ofwel de *njai*, in haar roman *Een Indisch huwelijk* (1921): "een kijverige inlandse vriendin, een huishoudster die noch echte intimiteit noch vrouwelijkheid bezat behalve een instrument te zijn nagemaakte liefde [...] of een laatste

---

¹⁰² Baay, *De njai*, 46.

¹⁰³ *Ibidem*, 47.

¹⁰⁴ Wertheim, 'Koloniaal racisme in Indonesië', 369.

¹⁰⁵ Baay, *De njai*.

¹⁰⁶ Stoler, 'Making empire respectable', 639.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 641.

ontgoocheling”.¹⁰⁸ De relaties die Europese mannen onderhielden met inheemse vrouwen waren dus niet gebaseerd op echte liefde en intimiteit en waren inferieur aan relaties tussen een Europese man en een Europese vrouw.

2.2. *Representatie van Indonesische vrouwen*

De karaktereigenschappen die in de Europese handboeken en romans toegeschreven worden aan inheemse vrouwen zijn tegenstrijdig, maar over het algemeen zeer negatief. De inheemse vrouw was verraderlijk en sluw, maar ook dom en naïef. Zij was lelijk en werd vergeleken met een aap, maar was ook verleidelijk en sensueel. Dit laatste werd niet als een positieve eigenschap gepresenteerd, maar zij werd ervan beschuldigd de Europese man te misleiden met haar schoonheid.¹⁰⁹ De koloniale denkbeelden over inheemse vrouwelijke seksualiteit en verleidelijkheid zullen nu aan de hand van een aantal onderzoeken naar Nederlands-Indische literatuur in de vroege twintigste eeuw uiteengezet worden.

Romans zijn geschreven onder invloed van de koloniale situatie en bieden inzicht in de manier waarop de Europese auteurs de koloniale omgeving beleefden. Het is een reflectie van hoe de auteurs de koloniale ‘ander’ zagen in verhouding tot henzelf en hoe zij de koloniale werkelijkheid ervoeren. Romans zijn een reflectie van de maatschappij, maar kunnen daarnaast de koloniale werkelijkheid ook vormen en bepaalde koloniale ideeën overdragen. Een discoursanalyse van de representaties van de inheemse vrouw in romans leidt dus tot een inzicht in haar positie in de Europese koloniale werkelijkheid en de eigenschappen, normen en waarden die in het Europese koloniale denken aan haar werden toeschreven.

De inheemse vrouw komt in de vroege koloniale literatuur vaak voor als concubine. De hoofdpersonen waren immers vrijwel altijd van Europese afkomst en het concubinaat was wijdverspreid. Het negatieve effect dat het concubinaat op de moraal van Europese mannen zou hebben was een veel terugkomend thema. Zo schreef Carry van Bruggen in haar roman *Goenong-Djattie* (1909) over een concubine: “Ze was mooi en van een naïeve perversiteit. Hij was aan haar verslaafd. Ze stond hem, dikwijls, bepaald tegen, zóó, dat hij er zich dan met geweld wilde afmaken, maar daarna weer onderging hij, sterker dan óóit, den giftigen invloed van haar vreemde, perverse sensualiteit, die z’n wil ontwapende, hem enerveerde en, vreesde hij wel eens, ten slotte demoraliseeren zou...”.¹¹⁰ Van Bruggen presenteerde de inheemse vrouw als verleidelijk en sluw, een vrouw die gebruik maakte van haar seksualiteit om de

¹⁰⁸ C. Van Bruggen, *Een Indisch huwelijk* (Amsterdam 1921), 15, 19.

¹⁰⁹ Baay, *De njaj*, 86.

¹¹⁰ C. Van Bruggen, *Goenong-Djattie* (Amsterdam 1909), 78.

Europese hoofdpersoon te ‘vergiftigen’. De concubine werd ook buiten romans voornamelijk beschreven als sensueel. Zo schreef schrijver en journalist Tjalie Robinson in een brief uit 1971: “Als je over njai’s hoort praten hoor je altijd uitroepen als ‘dat wijf’, ‘die geile meid’ etc. enz., terwijl in werkelijkheid seks alleen maar een hij-rol is”.¹¹¹

Daarnaast komt de koloniale retoriek over inheemse vrouwen goed naar voren in de representatie van Indo-Europeanen in romans. Zij hadden een inheemse moeder en een Europese vader, en hadden dus ‘gemengd bloed’. Een voorbeeld van een roman die ingaat op Indo-Europeanen is *Warm bloed*, verschenen in 1904 en geschreven door E. Overduyn-Heyligers.¹¹² De titel slaat op het ‘warme’ Indische bloed dat door de aderen van de Indo-Europese hoofdpersoon stroomde. Een van de Indo-Europese vrouwen in de roman verzuchtte: “Jullie Hollanders kennen geen passie zooals wij, jullie hebt de macht die te dompteeren, wij niet, wij niet! Wij moeten altijd maar toegeven; ’t is als vuur in onzen aderen (...) ’t Is een macht sterker dan ik zelf.”¹¹³ Hier werd gesuggereerd dat de Indo-Europese vrouw bepaalde intrinsieke verlangens en lusten heeft geërfd van haar inheemse moeder, waartegen zij geen weerstand kon bieden. Europeanen beschikten over de macht hun lusten in bedwang te houden, mensen bij wie Indisch bloed door de aderen stroomde hadden deze zelfbeheersing niet.

Een ander voorbeeld komt van J.E. Jasper, die in 1910 een verzameling verhalen uitbracht over Indo-Europeanen en inlanders onder de titel *Van deugden en dwalingen*. Een van de verhalen gaat over een Indo-Europees meisje en haar Westerse opvoeding. Haar Indische bloed zorgde voor moeilijkheden: “...maar onder die laag van prettige beschaafdheid, lag de ontembare excentriciteit in haar aard verborgen, de loszinnigheid, die ze geërfd had van haar moeder”.¹¹⁴ Het meisje werd uiteindelijk verliefd op een Javanen en haar Europese familie schreef dit toe aan haar sensualiteit, een “van inlandsche moeder geërfde gemeenheid, die eenmaal geleid had tot zoo iets bestiaals.”¹¹⁵ Ook werd haar sensualiteit omschreven als een ‘vlammende hysterie’ die zij niet kon onderdrukken.¹¹⁶ Indo-Europeanen hadden dus continu te maken met slechte invloeden die hun Indische moeders via hun bloed hadden doorgegeven, die zij in bedwang dienden te houden.

Ook Couperus heeft een aantal romans geschreven waarin ideeën over inheemse vrouwelijke sensualiteit goed naar voren komen. Zijn Indo-Europese vrouwelijke karakters

---

¹¹¹ Brief Tjalie Robinson aan Rob Nieuwenhuys, 25 april 1971.

¹¹² E. Overduyn-Heyligers, *Warm bloed* (Utrecht 1904).

¹¹³ Overduyn-Heyligers, *Warm bloed*, 258.

¹¹⁴ J.E. Jasper, *Van deugden en dwalingen* (Amsterdam 1910), 63.

¹¹⁵ *Ibidem*, 73.

¹¹⁶ *Ibidem*.

hadden als voornaamste eigenschappen passie en harstocht. Zo beschreef Couperus in *Van oude mensen* een aantal Indo-Europese vrouwen als beschikkend over een ‘kreole-schoonheid’ en een ‘heet hatend en beminnend kreole-hart’.¹¹⁷ Sensualiteit was verbonden aan de ‘kreole’ en werd gekarakteriseerd als kenmerkend inheems. In *De stille kracht* beschreef Couperus het uiterlijk van een Indo-Europees mannelijk personage en noemde “zijn volle lippen van sensualiteit, die hij van zijne nonna-moeder had”.¹¹⁸ Wederom werd de Indische afkomst verbonden aan sensualiteit.

Couperus schreef ook veelvuldig over de denigrerende werking van het exotische tropische klimaat op seksuele moraal. Zo zei een van de karakters in *De stille kracht*: “Ik geloof, dat in geen land zooveel lief wordt gehad als in Indië. Het is zeker de warmte.”¹¹⁹ In een later werk schreef Couperus: “vroegrijpe nonna-nufjes, die al zoo heel gauw weten, dat zij vrouw en bekoorlijk zijn voor de, onder de brandende zon, al zoo heel gauw tot man rijpende jongens”.¹²⁰

Ideeën over Indo-Europeanen die negatief beïnvloed worden door hun gemengde biologische afkomst komen niet alleen voor in romans. Zo stond in een artikel in *Het tweemandelijksch tijdschrift*: “De kruislingen hebben meestal een gebrek aan samenhang in den verstandsaanleg, die een gevolg is van disharmonie der hersenen, van de tegenstrijdige instinkten.” Een ander blad, *Het nieuws van den dag voor Nederlands-Indië*, schreef over Indo-Europeanen: “...tegen de moeilijkheden van moreelen aard zijn zij niet opgewassen”. *De Sumatra post* meende: “Ze hebben niet de deugden, wel de ondeugden van beide rassen”.¹²¹ Het idee dat bepaalde karaktereigenschappen verbonden waren aan een ras was dus algemeen geaccepteerd, waarbij aan inlanders de slechtste eigenschappen werden toegeschreven.

Naast de biologische slechte invloed van inheemse ouders bestond er ook een angst voor de verpaupering van Indo-Europeanen door een slechte opvoeding van inheemse moeders. Zo is te lezen in het verslag van de Paupercommissie van 1902 dat “...aan de moeder elke geschiktheid tot opvoeding in hoogerem zin in den regel ontbreekt”.¹²² Daarnaast hield een lid van de Tweede Kamer een pleidooi tegen het concubinaat en beargumenteerde dat gemengde kinderen als zij later groot zijn “het ontuchtige leven van vader en moeder voortzetten, en door hun oneureuse practijken een voortdurend en stijgend gevaar voor de

---

¹¹⁷ P. Boudewijn, ‘Halfslachtige en halfkrachtige zielen, rasvermening in de Indische romans van Louis Couperus’, *Spiegel der Letteren* 55:3 (2013), 287

¹¹⁸ Ibidem, 288.

¹¹⁹ L. Couperus, *De stille kracht* (Amsterdam 1900), 67.

¹²⁰ L. Couperus, *De boeken der kleine zielen* (Amsterdam 1901), 92.

¹²¹ Boudewijn, ‘Halfslachtige en halfkrachtige zielen’, 284

¹²² Baay, *De njai*, 238.

samenleving en voor het Gouvernement vormen.”¹²³ Kinderen van een of twee inheemse ouders hadden dus volgens de Europese retoriek te maken met een benadeelde biologische aanleg en opvoeding, waardoor zij niet anders konden dan het immorele leven van hun ouders voort te zetten.

De koloniale representatie van inheemse vrouwen in romans heeft dus een duidelijke relatie tot de werkelijkheid. De inheemse vrouw was in romans vrijwel altijd een eendimensionaal karakter op de achtergrond, met als meest prominente eigenschap haar seksualiteit en (gebrek aan) moraliteit. Ook in handleidingen voor Europeanen, nieuwsbladen en Kamerdebatten zijn het deze eigenschappen die veelvuldig op negatieve wijze aan inheemse vrouwen werden toegeschreven. De manier waarop literatuur en in de algemene omgang over inheemse vrouwen gesproken werd laat zien dat Europeanen geen hoge dunk hadden van de inheemse vrouwelijke moraliteit. Inheemse vrouwen werden bijvoorbeeld niet geschikt geacht om Indo-Europese kinderen op te voeden, uit angst dat hun lage moraal werd overgedragen. Daarnaast kenden zij een intrinsieke losbandigheid die zij niet in bedwang konden houden. Dit beeld wordt het best geïllustreerd door Jill Stolk in *Onder de blauwe sarong* (1986), die op spottende manier het koloniale denken over een inheems meisje beschrijft: “Hé, een Indisch meisje, dus een behaagzuchtige koket, sensueel meisje, een rijp en kwijnend wezen dat met het slanke, ranke en sierlijke lichaam een grotere aantrekkingskracht uitoefent op mannen...”.¹²⁴ In het koloniale denken betekende het feit dat de vrouw van Indische afkomst was dat zij een uitgesproken seksualiteit had. Dit verband, dat als voor de hand liggend gepresenteerd werd, had invloed op de manier waarop Europeanen de inheemse vrouwelijke bevolking behandelden en beschouwden.

2.3. Prostitutie

In de debatten rondom prostitutie komt nog duidelijker naar voren dat de Europeanen bepaalde aannames kenden als het ging om inheemse vrouwen en hun seksualiteit. De verschillen in de manier waarop Europeanen reageerden op inheemse prostituees en Europese prostituees laat zien dat ras een duidelijke invloed had op de Europese visie op de vrouwelijkheid en eerbiedwaardigheid.

Naast het wijdverspreide concubinaat was er in Nederlands-Indië sprake van een bloeiende prostitutie. Niet alle mannen konden het zich namelijk veroorloven een concubine

---

¹²³ Ibidem, 239.

¹²⁴ J. Stolk, *Onder de blauwe sarong* (Amsterdam 1986), 77.

in huis te nemen of te trouwen en bezochten prostituees. Na de groeiende kritiek op het concubinaat en de geleidelijke afname ervan, groeide de prostitutie aanzienlijk.

Prostitutie in Nederlands-Indië was een tijd lang toegestaan en gereguleerd met verplichte medische onderzoeken en registratie bij de politie.¹²⁵ Debat rondom prostitutie begon aan het eind van de 19^e eeuw, toen de Nederlandsche Vereeniging tegen de Prostitutie en de Vereeniging tot Bevordering der Zederlijkheid in de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen een onderzoek naar de zedelijkheid in het Nederlands-Indische leger instelde. De voorstanders van gereguleerde prostitutie meenden dat mannen behoefte hadden aan het bevredigen van hun seksuele lusten en dat prostitutie daarom een noodzakelijkheid was. In wezen was dit dezelfde redenering die voorstanders van het concubinaat gebruikten. Daarnaast zagen de voorstanders van legale prostitutie de verplichte medische controles als een manier om Indonesische vrouwen te beschermen tegen de lichamelijke gevolgen van hun eigen lichtzinnigheid.¹²⁶ De immoraliteit van inheemse vrouwen legitimeerde volgens hen het koloniale prostitutiebeleid. De tegenstanders beweerden echter dat de medische controles in de praktijk nooit naar behoren werden uitgevoerd, en dat de kans op ziektes groot bleef. In 1913 werd een wet ingevoerd die prostitutie illegaal maakte, met als gevolg een groei van het aantal illegale bordelen.¹²⁷

Liesbeth Hesselink maakt in haar onderzoek naar prostitutie in Nederlands-Indië een interessante vergelijking tussen Indonesische prostituees en Europese prostituees in Europa. Hieruit blijkt een verband tussen eerbaarheid en vrouwelijke seksualiteit. In haar bespreking van het discours rond prostitutie op het Europese continent merkt Hesselink op dat Europese prostituees gekarakteriseerd werden als smerig en verdorven. Zij vormden de onderste laag van de bevolking. Europese vrouwen hadden nou eenmaal een voorbeeldfunctie in het hooghouden van de superieure Europese normen en waarden. Vrouwen die duidelijk hun seksualiteit uitdroegen, en deze verkochten, hadden geen plaats in de Westerse maatschappij.¹²⁸

Indonesische prostituees werden volgens de Europese bronnen wel geaccepteerd in de inheemse samenleving. Zij ervoeren geen moreel verval zoals hun Europese collega's in Westerse landen. Zo bespreekt Tanaka een bron van een Nederlandse dokter die meende dat Indonesische prostituees gemakkelijk konden trouwen en een 'normaal leven' konden leiden,

---

¹²⁵ Hesselink, 'Prostitution: a necessary evil', 206.

¹²⁶ *Ibidem*, 207.

¹²⁷ *Ibidem*, 208.

¹²⁸ *Ibidem*, 213.

zonder weerstand vanuit de samenleving.¹²⁹ Belangrijk is dat deze denkwijze niet als waarheid mag worden geaccepteerd, aangezien er geen Indonesische bronnen over prostitutie bestaan en het hier slechts de Europese koloniale visie betreft. Deze denkwijze rechtvaardigde de veelvuldige bezoeken van Europese mannen aan bordelen. Zij bezochten immers geen door de maatschappij verstoten vrouw, maar een vrouw die een door haar maatschappij aanvaard beroep uitoefende.¹³⁰

Deze manier van denken is belangrijk voor dit onderzoek. Het idee dat prostitutie genormaliseerd was in de Indonesische samenleving komt voort uit generalisaties over de gehele samenleving. Immers, vrouwen ervoeren geen moreel verval nadat zij prostituee werden, omdat de inheemse bevolking in het algemeen geen ontwikkelde seksuele moraal had en omdat inheemse vrouwen in hun aard losbandig waren.

De moraliteit van de samenleving waar de vrouw uit voort kwam komt in de discussie rond prostitutie veelal naar voren. Europese vrouwen dienden het toonbeeld van moraliteit te zijn, maar als zij de prostitutie ingingen verloren zij al hun eerbaarheid. Inheemse vrouwen waren losbandig en kwamen uit een immorele samenleving, en hadden dus geen eerbaarheid te verliezen als zij zichzelf prostitueerden. Daarnaast hadden Europese en inheemse vrouwen verschillende effecten op de Europese man. Contact met een Europese vrouw zou zijn moraal de goede kant op wijzen, nadat deze door (seksueel) contact met een losbandige inheemse vrouw in verval was geraakt. Er bestond dus een duidelijke antithese tussen Europese en Indonesische vrouwen in de koloniale denkbeelden over seksualiteit en moraliteit.

Dit hoofdstuk heeft een dieper inzicht gegeven in de koloniale retoriek over Europese en inheemse vrouwen en heeft laten zien dat de ideeën rondom seksualiteit, moraal en eerbaarheid verschilden tussen Europese en inheemse vrouwen. Het koloniale denken over inheemse vrouwen als losbandig, zedig en oneervol zat diepgeworteld in de samenleving. Het was een vast thema in Indische romans, leidde tot waarschuwingen voor Indiëgangers, gaf reële zorgen in de Nederlandse politiek en kwam terug in de Europese rechtvaardiging van inheemse prostitutie. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de manieren waarop het onderliggende koloniale denken over inheemse vrouwen zich uitte in de werkelijkheid. Dit denken is gevormd door de jarenlange koloniale verhouding en zette zich ook na de Japanse bezetting voort, toen Nederland haar oud-kolonie opnieuw in wilde nemen.

Zoals eerder besproken opereerden de naoorlogse Krijgsraden in een periode waarin seksueel geweld nog werd uitgedrukt in termen van eerbaarheid, een begrip dat voor vrouwen

---

¹²⁹ Tanaka, *Japan's comfort women*, 66.

¹³⁰ Hesselink, 'Prostitution: a necessary evil'.

van inheemse afkomst dus een andere invulling had dan voor Europese vrouwen. Deze thesis zal nu rechtszaken rondom seksueel geweld in Nederlands-Indië onderzoeken om te kijken of koloniale ideeën terugkwamen in de rechtspraak en of het verschillende discours rondom Europese en Indonesische vrouwen geleid kan hebben tot een verschillende juridische behandeling.

Hoofdstuk 3: Militaire rechtspraak in Nederlands-Indië

“Laten we zelf het verdriet maar dragen.”¹³¹

Een van de Indonesische slachtoffers maakte deze opmerking in een interview met Hilde Janssen. Jarenlang heeft de vrouw, net als de duizenden andere Indonesische ‘troostmeisjes’, in stilte haar trauma moeten verwerken. Pas sinds enkele jaren zijn NGO’s actief op zoek naar compensatie voor de slachtoffers van Japanse dwangprostitutie. Voor veel slachtoffers is het echter al te laat.

Nederland heeft direct na de Japanse capitulatie als eerste in de geschiedenis de ‘troostmeisjes’ een platform gegeven om hun verhaal te kunnen doen. De Temporaire Krijgsraad in Batavia heeft Japanners veroordeeld voor dwangprostitutie van Europese vrouwen en daarmee was de Nederlandse Krijgsraad uniek. Voor de Indonesische slachtoffers kwam deze Krijgsraad echter niet in actie, waardoor er voor de inheemse vrouwen geen gerechtigheid is geweest.

Het is opmerkelijk dat de Indonesische slachtoffers geen plaats hebben gekregen in de Temporaire Krijgsraden. Dit hoofdstuk zal deze afwezigheid proberen te verklaren door licht te werpen op hoe de naoorlogse militaire rechtspraak in Nederlands-Indië omging met seksueel geweld. Een discoursanalyse van de gerechterlijke stukken uit de Temporaire Krijgsraad en de Krijgsraad te Velde zal blootleggen hoe de Europese rechters keken naar seksueel geweld jegens Europese en inheemse vrouwen.

De gerechterlijke stukken zijn opgesteld door de Europese rechters in Nederlands-Indië. Deze stukken kunnen niet los gezien worden van de koloniale omgeving waarin zij zijn opgesteld en dienen beschouwd te worden als producten van een koloniale rechtspraak. Om de precieze werking van koloniaal denken in de rechtspraak van Europese rechters te doorgronden zal de nadruk van dit onderzoek liggen op de manier waarop de rechters het delict, de daders en de slachtoffers omschreven en representeerden. Voor dit onderzoek is dus niet alleen het eindoordeel van belang, maar juist de manier waarop de rechters hun oordeel beargumenteerden. Uit de manier waarop Europese rechters dergelijke aspecten representeerden kan geconcludeerd worden of de eerder besproken koloniale ideeën over moraliteit en eerbaarheid in deze representaties terugkwamen, en dus of koloniaal denken invloed heeft gehad op de naoorlogse militaire rechtspraak.

---

¹³¹ ‘Omdat wij mooi waren’, DVD, regie Frank van Osch.

De manier waarop seksueel geweld gekarakteriseerd wordt is cruciaal in het verloop van een rechtszaak. In het internationale oorlogsrecht is door de jaren heen veel gediscussieerd over de juiste definitie van seksueel geweld. Het Rwanda tribunaal hield als definitie voor seksueel geweld aan: “any act of a sexual nature which is committed on a person under circumstances which are coercive”. Hierbij hoeft er geen sprake te zijn van fysieke dwang, penetratie of zelfs fysiek contact.¹³² In de periode waarin de Temporaire Krijgsraden en de Krijgsraden te Velde rechtspraken was dit nog lang niet zo ver ontwikkeld.

Seksueel geweld werd in de jaren '40 sterk gekoppeld aan concepties van eerbaarheid. Seksueel geweld jegens een vrouw was een schending van haar eerbaarheid, en soms zelfs van de eerbaarheid van haar man of familie. Het ging dus niet om de daad, maar om wat die daad betekende voor de status van de vrouw en haar familie. Door seksueel geweld niet te veroordelen op de daad maar op de implicatie ervan, ontstaat er een mate van subjectiviteit. Als een vrouw als oneerbaar werd beschouwd voordat zij misbruikt werd, kon er immers geen sprake meer zijn van een schending van haar eerbaarheid. Aan de hand van verschillende zaken uit de Temporaire Krijgsraad in Batavia en de Krijgsraad te Velde in Batavia onderzoekt deze thesis hoe concepties van eerbaarheid en moraliteit terugkwamen in de rechtszaken over seksueel geweld, en welke gevolgen deze concepties hadden op de behandeling van het delict.

Ten eerste zet dit hoofdstuk de naoorlogse militaire rechtspraak in Nederlands-Indië uiteen, en bespreekt de praktische problemen waarmee deze rechtspraak te maken kreeg. Vervolgens worden de rechtszaken omtrent dwangprostitutie in de Temporaire Krijgsraad in Batavia onderzocht. Door de vormgeving van het delict, de daders en de slachtoffers te analyseren worden onderliggende koloniale gedachten blootgelegd. Om een inzicht te krijgen in de manier waarop Europese rechters Indonesische slachtoffers van seksueel geweld behandelen, richt dit hoofdstuk zich ook op een aantal zaken in de Krijgsraad te Velde in Batavia. Uit dit onderzoek zal blijken of de juridische behandeling van seksueel geweld ging aan de hand van koloniale ideeën, en dus of koloniaal racisme en seksisme kan verklaren waarom de Indonesische ‘troostmeisjes’ geen rol kregen in de Temporaire Krijgsraden.

3.1. Opzet en optreden krijgsraden

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog besloten de geallieerden de grootste oorlogsmisdadigers gezamenlijk te berechten. In Neurenberg en in Tokio richtten zij tribunalen op waarin zij de meest ernstige schendingen van de internationale oorlogswetten

---

¹³² Askin, *War crimes against women*, 319.

berechttten, ook wel klasse A misdaden genoemd. In Tokio leidde dit tot de vervolging van achtentwintig Japanners, waaronder enkele generaals en oud-ministers van oorlog.

Voor de misdaden van klasse B en C, dit hield in oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid, richtten geallieerde landen in verschillende landen in Zuidoost-Azië aparte tribunalen op. Hierin berechttten zij ongeveer vierduizend Japanners, heel wat meer dan in het Tokio tribunaal. Nederland zette speciale tribunalen op om Japanse oorlogsmisdadigers in hun kolonie te straffen, de zogenaamde Temporaire Krijgsraden. In totaal opereerden er zeventien, verspreid over heel Nederlands-Indië. De vier grootste bevonden zich op Java, in Batavia, Bandoeng, Semarang en Soerabaja. De overige dertien opereerden in de buitengewesten.¹³³

De Krijgsraden stonden onder leiding van de president, een beroepsrechter. Deze werd ondersteund door een jurist-secretaris. Beide deze functies werden bekleed door iemand die, indien hij dit nog niet was, gemilitariseerd werd. Het derde lid was de auditeur-militair, een civiele plaatselijke officier van Justitie. Deze was verantwoordelijk voor de dagvaarding en de strafeis.¹³⁴ De leden van de Temporaire Krijgsraden waren dus niet allemaal militair van aard; de auditeur-militair had altijd een civiele achtergrond. De leden van de Krijgsraden waren vrijwel altijd Europees; in slechts een geval werd er een Indonesiër aangesteld.¹³⁵

De opsporing van Japanse oorlogsmisdadigers was de verantwoordelijkheid van het ‘Regeringsbureau tot nasporing van oorlogsmisdrijven’, gelokaliseerd in Batavia. Na de capitulatie zijn er bijna achtentwintighonderd Japanners gevangengenomen die verdacht werden van het plegen van oorlogsmisdrijven. Het merendeel is nooit voor de rechter verschenen. De leider van het Regeringsbureau, de procureur-generaal, ging er namelijk vanuit dat alleen de meest ernstige gevallen berecht dienden te worden.¹³⁶ Er zijn bijna zeventienhonderd Japanners zonder berechting teruggestuurd naar Japan omdat zij geen misdaad gepleegd hadden of omdat de procureur-generaal hun misdaden niet ernstig genoeg achtte om over te gaan tot juridische vervolging in de Temporaire Krijgsraden. Er is niet bekend op welke basis de procureur-generaal deze oordelen velde, en hoe subjectief hij was in zijn beslissingen. Werden oorlogsmisdaden jegens de Indonesische bevolking minder ‘ernstig’ geacht? Vervolging van Japanners die Indonesische vrouwen tot prostitutie dwongen is mogelijk door de procureur-generaal tegengehouden, gebaseerd op de Europese denkbeelden over prostitutie in de inheemse samenleving.

Krijgsraden in de Buitengewesten kregen vaak maar een tiental zaken, terwijl de

---

¹³³ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11b, 892.

¹³⁴ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 23.

¹³⁵ Van Poelgeest, *Japanse besognes*, 103.

¹³⁶ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11b, 895.

Krijgsraden op Java het veel drukker hadden. Dit is opvallend aangezien de meeste Japanners gestationeerd waren in de Buitengewesten en daar vermoedelijk dus ook de meeste oorlogsmisdaden hebben plaatsvonden. Op Java was de Europese bevolking echter veel groter dan in de Buitengewesten, waardoor op Java ook meer oorlogsmisdaden tegen Europeanen gepleegd zijn. Het merendeel van de rechtszaken op Java gaat bijvoorbeeld over de mishandeling van Europeanen in ondervragingen door de Japanse Kempeitai of over de slechte behandeling van Europeanen in de interneringskampen. Het feit dat de Temporaire Krijgsraden op Java het drukker hadden zou kunnen betekenen dat het koloniale gezag oorlogsmisdaden tegen Europeanen ernstiger achtten dan oorlogsmisdaden tegen de Indonesiërs en dat het Regeringsbureau zich voornamelijk bezighield met de opsporing van Japanse oorlogsmisdadigers die Europese slachtoffers gemaakt hebben.

Tegelijkertijd meent Van Poelgeest dat de Krijgsraden in de Buitengewesten, waar het Japanse gezag meer Indonesische dan Europese slachtoffers gemaakt had, met opzet hoge straffen oplegden om hun goede wil tegenover de Indonesische bevolking te tonen. De straffen in de Krijgsraden in de Buitengewesten waren in vergelijking met de vonnissen in de Krijgsraden op Java veel strenger. Op deze manier kon de koloniale overheid het Nederlandse gezag in een goed daglicht zetten.¹³⁷ Van Poelgeest meent dus dat de Nederlandse Krijgsraden met hun oog op de nationalistische bewegingen wel degelijk interesse hadden in de vervolging van Japanners die tijdens de bezetting oorlogsmisdaden jegens de Indonesische bevolking begaan had, hoewel deze interesse zich vooral uitte in de Buitengewesten waar de bevolking voornamelijk Indonesisch was.

Interessant in deze context is een uitzonderlijke zaak in Pontianak in West-Borneo, betreffende de massamoord op 1500 Chinezen en Indonesiërs. De naasten van de slachtoffers hebben geëist dat de plaatselijke Krijgsraad de verantwoordelijke Japanners berechtte. Inderdaad hebben Nederlandse rechters honderd Japanners ondervraagd en vervolgd.¹³⁸ Het feit dat de lokale bevolking moest eisen dat een massamoord op dergelijke schaal onderzocht werd duidt op een gebrek aan initiatief vanuit de Nederlandse Krijgsraden, hoewel zij wel degelijk jurisdictie hadden in dit gebied. De redenering van Van Poelgeest gaat in dit geval niet op, de Temporaire Krijgsraden poogden geen goede wil op te wekken bij de lokale bevolking en heeft de massamoord niet uit zichzelf behandeld. Het blijft dus lastig vast te stellen in hoeverre de Krijgsraden geïnteresseerd waren in de lotgevallen van de Indonesiërs.

Bij elkaar hebben de Temporaire Krijgsraden in Nederlands-Indië ruim duizend

---

¹³⁷ Van Poelgeest, *Japanse besognes*, 107.

¹³⁸ Horton, 'Comfort women', 415.

Japanners berecht, waarvan iets minder dan duizend ook daadwerkelijk veroordeeld zijn. In vergelijking met andere geallieerde tribunalen in Zuidoost-Azië spraken de Krijgsraden weinig Japanners vrij. Daarnaast legden de Nederlandse tribunalen in vergelijking met andere tribunalen in Zuidoost-Azië strenge straffen op. Zo kenden de Temporaire Krijgsraden een van de hoogste percentages aan doodsvonnissen.¹³⁹

Na enige tijd behandelden de Krijgsraden in Bandoeng, Semarang en Soerabaja geen oorlogsmisdrijven meer en nam de Krijgsraad in Batavia vrijwel alle oorlogsmisdadigers op Java voor zijn rekening. De Temporaire Krijgsraad te Batavia werd hiermee het grootst en belangrijkste.

In dezelfde periode dat de Temporaire Krijgsraden opgericht waren, besloot Nederland ook tot het instellen van de Krijgsraden te Velde. De onafhankelijkheidsstrijd in Nederlands-Indië leidde tot een groei van de Nederlandse krijgsmacht en voor de verschillende krijgsmachtonderdelen moest een straforgaan in het leven geroepen worden. Dit werden de zogenaamde Krijgsraden te Velde, die moesten rechtspreken over militairen in de Koninklijke Landmacht (KL) en het Koninklijke Nederlands-Indische Leger (KNIL). De Krijgsraden voor de KL heeft ongeveer zeventuizend zaken behandeld, de Krijgsraden voor het KNIL kregen drieduizend zaken voor zich.¹⁴⁰

De opzet en samenstelling van de Krijgsraad te Velde was voor de twee krijgsmachten verschillend. De Krijgsraad voor de KL was volledig gemilitariseerd, terwijl de Krijgsraad voor het KNIL als president een civiele publieke aanklager had. Voorstanders van een civiele invloed in militaire processen meenden dat een puur militaire krijgsraad zou leiden tot een beschermende omgeving waarin de reputatie van het leger als primaire zorg werd gezien. Tegenstanders van een civiele invloed meenden dat niet-militaire rechters geen kennis hadden over de unieke omstandigheden en situaties waarin de aangeklaagde militairen zich bevonden. De civiele rechters konden hier dus onmogelijk over oordelen. Een civiele invloed lijkt wel degelijk gevolgen te hebben gehad op de processen; de straffen voor de KNIL-militairen waren gemiddeld 4,5 keer langer waren dan die voor de KL-militairen.¹⁴¹

Doordat seksuele excessen de reputatie van een leger kunnen schaden, is het de vraag of de generaal aan het hoofd van de Krijgsraad te Velde van de KL zaken met betrekking tot seksueel geweld tot een proces liet overgaan. Het aantal aanklachten voor seksueel geweld dat nooit tot een proces geleid is zullen we helaas nooit achterhalen. De kans dat een zaak met betrekking tot seksueel geweld overging tot een proces is in het KNIL groter, vanwege een

---

¹³⁹ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11b, 887.

¹⁴⁰ Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Excessennota' 10008, bijlage 6 (1968-1969).

¹⁴¹ Rüter, Enkele aspecten van de strafrechtelijke reactie op oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid, 163.

gebrek aan een militaire beschermende omgeving. Om te onderzoeken hoe koloniale gedachtengoed over Indonesische vrouwen is doorgedrongen in de naoorlogse rechtspraak zal een deel van deze thesis zich dan ook richten op rechtszaken in de Krijgsraden van het KNIL.

3.3. *Problemen in de rechtspraak*

De naoorlogse Krijgsraden opereerden in een chaotische overgangperiode. Nederland wilde na de Japanse capitulatie opnieuw zijn macht bevestigen maar kwam oog in oog te staan met een onafhankelijkheidsbeweging die tijdens de Japanse bezetting flink gegroeid was.¹⁴² Terwijl Nederland de Indonesische nationalisten in bedwang wilde houden om de toekomst van hun kolonie veilig te stellen, was het ook bezig met de berechting van Japanse oorlogsmisdadigers en interne militaire rechtspraak. Een combinatie van praktische problemen en de gevolgen van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd hebben gezorgd voor obstakels in de militaire rechtspraak.

De Temporaire Krijgsraden hadden het niet altijd even gemakkelijk in de berechting van Japanse oorlogsmisdadigers. De chaos die ontstond nadat de nationalisten de Indonesische republiek uitriepen zorgde ervoor dat de rechtspraak in de eerste maanden na de Japanse capitulatie weinig opschoot. In deze periode zijn veel Japanners terug naar Japan overgebracht. Zij waren slechts beperkt onderzocht door het Regeringsbureau.¹⁴³

Daarnaast was het lastig de oorlogsmisdadigers te identificeren. Het Japanse archiefmateriaal over de bezetting was vernietigd en de rechtszaken berustten grotendeels op de getuigenverslagen. Getuigen konden zich echter vaak de namen van de daders niet herinneren.¹⁴⁴ Het was daarnaast lastig voor de getuigen de beklaagden te onderscheiden. In de ogen van Europeanen leken de Japanners veel op elkaar en vaak moesten de beklaagden met nummerborden om hun hals in de rechtszaal zitten om de identificatie duidelijk te maken.¹⁴⁵ Uit de documentaire over het project van Hilde Janssen en Jan Banning blijkt dat ook Indonesische vrouwen moeite hadden met het onderscheiden van de Japanners. Een van de vrouwen zegt: “Hun ogen, hoe konden we hen allemaal herkennen?”¹⁴⁶ De Groot meent dat door de geringe herkenbaarheid de getuigenverklaringen vaak twijfelachtig waren.¹⁴⁷

Ook kregen de Krijgsraden te maken met een communicatieprobleem. De Japanners

---

¹⁴² Van Poelgeest, *Japanse besognes*, 65.

¹⁴³ I. Heidebrink, ‘War crimes tribunals’ in: P. Post. e.a., *The encyclopedia of Indonesia in the Pacific War* (2009), 411.

¹⁴⁴ *Ibidem*, 412.

¹⁴⁵ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11b, 895.

¹⁴⁶ ‘Omdat wij mooi waren’, DVD, regie Frank van Osch.

¹⁴⁷ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 23.

spraken alleen Japans en er moesten speciale tolken en advocaten overgevlogen worden.¹⁴⁸ Rechtszaken in de Temporaire Krijgsraden waren dus moeilijk op te bouwen en vereisten veel voorbereiding en mankracht.

Tevens zorgde de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd voor verschillende problemen. Zo was de naoorlogse relatie tussen het Europese gezag en de Indonesische bevolking gespannen. Aan de ene kant zorgde de brede steun voor de nationalisten onder de Indonesische bevolking voor een gevoel van verontwaardigheid bij de Europeanen, zij dachten immers na de Japanse bezetting zonder weerstand terug hun kolonie in te nemen.¹⁴⁹ Deze verontwaardiging kan mogelijk geleid hebben tot een onwil van Europeanen om de oorlogsmisdaden jegens de Indonesiërs te berechten.¹⁵⁰

Aan de andere kant hadden veel Indonesische slachtoffers van de Japanners zich tegen de Europeanen gekeerd en hadden zij weinig interesse om mee te werken aan de Europese tribunalen.¹⁵¹ De Indonesische bevolking richtte zich op de onafhankelijkheidsstrijd en liet het de Japanse bezetting achter zich. Tot op de dag van vandaag wordt in de Indonesische geschiedschrijving weinig aandacht besteed aan de Japanse periode en ligt de nadruk op de onafhankelijkheid die hierna kwam.¹⁵²

Een reden hiervoor was dat de Japanse bezetting heeft bijgedragen aan de groei van de nationalistische beweging. In de jaren 1945 en 1946 bestond in Nederland zelfs het idee dat de gehele nationalistische beweging opgezet was door Japan.¹⁵³ De Japanners onderhielden nauwe banden met de nationalistische leiders. Zo hadden zij Soekarno vrijgelaten, die sinds de jaren '20 gevangen zat vanwege zijn betrokkenheid in de nationalistische beweging. Vervolgens stelden de Japanners Soekarno aan als adviseur, propagandist en werver van onder andere Indonesische werkers, soldaten en ook prostituees.¹⁵⁴ Ten dele was de nieuwe leider van onafhankelijk Indonesië dus verantwoordelijk geweest voor de lotgevallen onder de Indonesische bevolking tijdens de Japanse bezetting. Het Japanse gezag heeft ook andere belangrijke mannen in de onafhankelijkheidsstrijd posities in hun overheid gegeven.¹⁵⁵ De nationalistische leiders waren er dus niet op uit om deel te nemen aan de berechting van Japanse oorlogsmisdadigers.

---

¹⁴⁸ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11b, 897.

¹⁴⁹ Van Poelgeest, *Japanse besognes*, 65.

¹⁵⁰ Horton, 'Comfort women', 195.

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² Raben, 'De 'vergeten' lotgevallen van Indonesiërs onder de Japanse bezetting'.

¹⁵³ Van Poelgeest, *Japanse besognes*, 65.

¹⁵⁴ C. Adams, *Sukarno: An autobiography (as told to Cindy Adams)* (Indianapolis 1965), 220.

¹⁵⁵ Van Poelgeest, *Japanse besognes*, 67

De onafhankelijkheidsstrijd zorgde daarnaast voor technische problemen. Zo had Nederland door de onafhankelijkheidsstrijd in sommige gebieden zijn jurisdictie verloren. De Europese autoriteiten konden in deze gebieden geen onderzoek naar Japanse oorlogsmisdadigers instellen, omdat zij dit wettelijk niet toegestaan waren. Ook werd in een van de rechtszaken in de Temporaire Krijgsraden vastgesteld dat een oorlogsmisdaad jegens iemand die het Nederlandse regime niet accepteerde niet in overeenstemming met het VN-mandaat vervolgd kon worden, omdat de persoon in kwestie ‘staatloos’ was.¹⁵⁶

De onafhankelijkheidsstrijd zorgde er ook voor dat de Indonesische bevolking de Nederlandse rechtspraak in het algemeen weinig serieus nam. Aan de ene kant werd het voor Nederland duidelijk dat de lange celstraffen die de Temporaire Krijgsraden aan de Japanners oplegden niet zouden worden uitgezeten indien Indonesië daadwerkelijk onafhankelijk zou worden. De kans dat de pro-Japanse nationalisten de oorlogsmisdadigers vroegtijdig vrij zouden laten was groot. Nederland nam preventieve maatregelen en veel Japanners moesten hun straf in Japan uitzitten.¹⁵⁷ Aan de andere kant geloofden de Indonesiërs die in de Krijgsraden te Velde en de civiele krijgsraden werden berecht ook niet dat zij hun straffen daadwerkelijk zouden uitzitten. Zij geloofden dat Soekarno hen weer vrij zou laten zodra Nederland zou vertrekken en hij de macht kreeg.¹⁵⁸

Indonesiërs die wel naar Nederlandse rechtbanken stapten werden bedreigd. Volgens een rechter van een van de landelijke civiele rechtbanken hadden Indonesiërs die Europeaan-vriendelijk waren het moeilijk: “Die gingen eraan, die werden vermoord.” Nationalisten hielden rechtbanken in de gaten en belaagden de Indonesische getuigen zodra zij naar buiten kwamen. Het was dus lastig om rechtbanken op te stellen waar Indonesiërs aan deel konden nemen.¹⁵⁹

De naoorlogse Krijgsraden hadden dus te maken met verschillende obstakels die de rechtspraak bemoeilijkten. Deze obstakels kunnen echter geen volledige verklaring bieden voor de afwezigheid van duizenden Indonesische ‘troostmeisjes’ in de Temporaire Krijgsraden. Het feit dat het een koloniale rechtspraak betrof maakt het nodig om ook binnen de rechtspleging een verklaring te zoeken. Daarnaast geeft het feit dat het in de zaken over dwangprostitutie specifiek ging om vrouwelijke slachtoffers nog een interessante genderinvalshoek waaruit de naoorlogse rechtspraak onderzocht dient te worden.

---

¹⁵⁶ Horton, ‘Comfort women’, 195.

¹⁵⁷ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11b, 901.

¹⁵⁸ VPRO Buitenland, Het spoor terug: Afscheid van Indië 6, de Nederlandse rechtspraak in Indonesië (8 mei 1988) (http://www.vpro.nl/buitenland/speel.POMS_VPRO_384592.html).

¹⁵⁹ Ibidem.

3.4. *Temporaire Krijgsraden*

Voordat de rechtszaken over Japanse dwangprostitutie aan de orde komen, wordt het strafrecht waarop de Temporaire Krijgsraden zich baseerden uiteengezet. De centrale strafwetgever in Nederlands-Indië, ofwel de ordannantiewetgever, meende dat het bestaande Nederlands-Indische militaire strafrecht geen voldoende voorziening gaf voor de strafbaarstelling van de verschillende oorlogsmisdrijven gepleegd door de Japanners. Om deze reden riep hij voor de berechting van Japanse oorlogsmisdadigers een aantal nieuwe artikelen in het leven, en maakte hij aanpassingen aan het internationale oorlogsrecht zodat deze beter bij Nederlands-Indië zou aansluiten.¹⁶⁰

Voor de algehele naoorlogse berechting van oorlogsmisdadigers ontwikkelden de VN een lijst met misdaden die als oorlogsmisdrijven of misdrijven tegen de menselijkheid bestraft dienden te worden. De ordannantiewetgever nam deze lijst over en voegde nog vijf misdaden toe. Het ging om misdaden die in Nederlands-Indië op grote schaal door de Japanners in de interneringskampen waren gepleegd, zoals het slecht behandelen van gevangenen of de opzettelijke onthouding van medicijnen.¹⁶¹ Een andere toevoeging was dat de oorlogsmisdaden gepleegd moesten worden ‘door anderen dan Nederlanders of Nederlandse onderdanen’.¹⁶²

Een van de nieuwe artikelen betrof de mate van aansprakelijkheid van Japanners. In het gebruikelijke oorlogsrecht konden ondergeschikten niet schuldig bevonden worden aan hetgeen zij in opdracht van een meerdere gedaan hadden. Tegelijk konden hogere officieren niet schuldig bevonden worden aan de oorlogsmisdrijven die hun ondergeschikten gepleegd hadden. In de Temporaire Krijgsraden waren deze twee verdedigingen betreffende aansprakelijkheid echter niet meer toegestaan. Beklaagden die oorlogsmisdrijven pleegden uit opdracht van een meerdere werden hiervoor verantwoordelijk gehouden, en hogere officieren die beweerden onwetend te zijn over de misdaden van hun ondergeschikten werden schuldig geacht aan het dulden van oorlogsmisdrijven ‘terwijl hij wist, althans redelijkerwijs moest vermoeden, dat het begaan werd of zou worden begaan’.¹⁶³

Tenslotte werd er een nieuw artikel voor collectieve aansprakelijkheid toegevoegd. Door alle personen in een groep aansprakelijk te houden voor oorlogsmisdrijven die gepleegd zijn door individuele leden van deze groep, kon de Kempeitai als criminele organisatie

---

¹⁶⁰ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 14.

¹⁶¹ F.L. Borch, ‘“In the name of the Queen”: military trials of Japanese war criminals in the Netherlands East Indies (1946-1949), *The Journal of Military History* 79 (January 2015), 103.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 15.

vervolgd worden.¹⁶⁴ Het was aan de individuen in de Kempeitai om hun onschuld te bewijzen. De nieuwe wet voor collectieve aansprakelijkheid zorgde voor een snel en efficiënt gebruik van de rechterlijke middelen, grote groepen konden immers in een keer berecht worden. Een derde van de veroordeelde Japanners behoorde tot een Kempeitai.¹⁶⁵

De Groot zegt in zijn boek dat hij huiverig was voor de nieuwe artikelen. De leden van de Krijgsraad dienden hier volgens hem voorzichtig mee om te gaan.¹⁶⁶ De veranderingen in de aansprakelijkheid zorgden voor een andere benadering tot de rechtszaken. Het was in de Krijgsraden aan de Japanse beklagden om hun onschuld aan te tonen, in tegenstelling tot de gebruikelijke juridische praktijk waarin de aanklager de schuld van de beklagde moet bewijzen.

De ordonnantiewetgever heeft deze wijzigingen doorgevoerd om de Japanners zo efficiënt mogelijk te kunnen berechten. Naast een versoepeling van de wet om zo gemakkelijker tot beoordelingen te komen, gingen de Temporaire Krijgsraden ook soepel om met het bewijsmateriaal. De Krijgsraden mochten zelf de overtuigingskracht van het bewijsmateriaal bepalen.¹⁶⁷ Een aantal leden van de krijgsraad in Batavia kreeg namelijk de indruk dat veel getuigenissen werden overdreven. De Groot stelt dat mensen maar al te graag tegen de Japanners getuigden, ‘waarbij om velerlei redenen vaak schromelijk overdreven’.¹⁶⁸ Daarnaast hebben onderzoekers ook bewijs onderdrukt dat in het voordeel van de beklagden zou werken.¹⁶⁹

De acceptatie van de overdreven getuigenissen en de onderdrukking van bewijsmateriaal duidt op een sterke wens van de Temporaire Krijgsraden om zoveel mogelijk Japanners te berechten, waarbij een flexibele omgang met bewijsmateriaal geoorloofd was. Tevens kunnen de aanpassingen die de ordonnantiewetgever aan het internationaal strafrecht maakte gekarakteriseerd worden als een poging van de Temporaire Krijgsraden om makkelijker tot een berechting van Japanse oorlogsmisdadigers te komen.

Deze thesis richt zich nu specifiek op de Temporaire Krijgsraad in Batavia. Gedurende zijn bestaan zijn hier 171 zaken behandeld, met in totaal 419 aangeklaagden.¹⁷⁰ Vier van deze zaken gingen over de Japanse dwangprostitutie. Hierin zijn vijftien Japanners aangeklaagd,

---

¹⁶⁴ Borch, “In the name of the Queen”, 104.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 15.

¹⁶⁷ Van Poelgeest, *Japanse besognes*, 104.

¹⁶⁸ Nederlands instituut voor oorlogsdokumentatie, Amsterdam, Collectie van de Indische Afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdokumentatie, inventarisatienummer 406; Brief van mr.L.F. de Groot aan mevrouw Joustra (27 april 1950).

¹⁶⁹ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* deel 11b, 875.

¹⁷⁰ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 23.

waarvan er een de doodstraf opgelegd kreeg, meerdere een langdurige gevangenisstraf opgelegd kregen, en er twee zijn vrijgesproken.¹⁷¹

Zaken rondom seksueel geweld zorgden in de Temporaire Krijgsraad in Batavia voor een grote mate aan ontzetting en afkeer jegens de Japanners. Deze emotie was niet zeldzaam, ook in zaken over marteling en mishandeling van gevangenen was sprake van een uitgesproken ontzetting. Met ‘ondervragingsmethoden’ als de waterproef, waarbij de gevangene gedwongen werd water te drinken en vervolgens een lid van de Kempeitai op zijn buik sprong, en de vele andere marteltechnieken karakteriseerden de Temporaire Krijgsraad de Japanners al snel als beesten.

Aangezien De Groot gediend heeft als president van de Temporaire Krijgsraad in Batavia, kan een analyse van zijn boek inzicht bieden in de manier waarop naoorlogse rechters de Japanse oorlogsmisdadigers beschouwden. Zo gebruikt De Groot termen als ‘beestachtig’ en ‘onmenselijk’ om de Japanse verdachten te beschrijven.¹⁷² Hierin komt een duidelijke emotie naar voren.

De morele ontzetting was het grootst in zaken waarin Europese vrouwen het slachtoffer waren, aangezien zij hoog in aanzien stonden. Zo gebruikt De Groot vaak specifiek zaken met vrouwelijke slachtoffers om de wreedheid van de Japanners aan te tonen. Hij karakteriseert bijvoorbeeld de gedwongen prostitutie van de ‘daartegen weerloze en geïnterneerde vrouwen’ als het ‘ultieme voorbeeld van wreedheid’.¹⁷³ Hij noemt vrouwelijke slachtoffers ook wel ‘willoze prooi’.¹⁷⁴ Het beeld van onschuld dat in deze tijd verbonden was aan Europese vrouwen maakte de Japanners die deze onschuld durfden te schaden in zijn ogen tot de ergste oorlogsmisdadigers.

De Groot beschrijft verder nog enkele ondervragingen van Europese vrouwen door de Kempeitai. In zijn beschrijvingen duidt hij meerdere malen op de onschuld en het eergevoel van de vrouw. Hij bespreekt bijvoorbeeld een grote zaak tegen de Kempeitai van Bandoeng waarin vijftien Japanners zijn vervolgd. Een van de beklaagden was Himiya, die bekend stond als de vrouwenbeul. Hij heeft bekend drie vrouwen te hebben verhoord en hen in deze verhoringen te hebben gedwongen hun bovenkleding uit te doen. Vervolgens heeft hij hen geslagen met rubberen stokken en bamboe. De Groot spreekt hier over ‘beestachtige mishandelingen die blijk geven van een uiterst wrede behandeling, gericht op de diepste vernedering en het ondraaglijk lijden van vrouwen behorende tot het door Japan overwonnen

---

¹⁷¹ Jorgenson & Friedmann, ‘Enforced prostitution’, 339.

¹⁷² De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 80.

¹⁷³ *Ibidem*, 29.

¹⁷⁴ *Ibidem*, 104.

ras.¹⁷⁵ Het vernederen van Europese vrouwen ziet de Groot als een specifieke ondervragingstechniek. Juist doordat de vrouwen Europees zijn is de ontbloting in het bijzijn van Japanners een grote schande. De ontzetting die de Groot uit over de schending van eerbaarheid reflecteert het belang dat de samenleving hechtte aan eer, en specifiek aan Europese vrouwelijke eer.

De Groot bespreekt nog een proces waarin de vernedering van een Europese vrouw als een speciale verhoortechniek was gebruikt. Hij geeft een uitvoerige beschrijving van de zaak tegen de Kempeitai Solo, waarin een van de beklaagden terecht stond voor de mishandeling en vernedering van een Europese vrouw. De beklagde heeft het slachtoffer geslagen in bijzijn van een Indonesiër. Hij heeft haar ruim twee weken samen met een Indonesische man opgesloten en haar door meerdere Indonesiërs laten uitkleden. Op grond van de ‘uitermate schandalige en wreedaardige wijze’ waarop de beklagde de vrouw heeft behandeld kreeg hij twaalf jaar celstraf.¹⁷⁶ De Kempeitai had gebruik gemaakt van de relatie tussen Europese vrouwen en Indonesische mannen om de vrouw te beschamen. Dat een Indonesiër haar uitkleedde betekende voor haar een enorme vernedering. Ook de Krijgsraad achtte deze daden schandelijk en legde een hoge straf op.

In deze twee besprekingen van mishandeling van Europese vrouwen vermeldt de Groot expliciet de gedwongen ontbloting van de Europese slachtoffers en de schaamte die zij hierbij voelden. Tegenwoordig is dit delict op zichzelf te vervolgen als seksueel geweld maar ten tijde van de Temporaire Krijgsraad werd gedwongen ontbloting nog gezien als een vorm van mishandeling, gericht op de vernedering van het slachtoffer. Noties van vrouwelijke eerbaarheid en moraliteit komen bij de bespreking van deze misdaden naar voren, en zijn nog duidelijker in zaken over dwangprostitutie.

Twee van de meest prominente zaken rondom gedwongen prostitutie gingen over de vier bordelen in Semarang. Japanners haalden ongeveer vijfendertig Europese vrouwen uit interneringskampen en plaatsten hen in vier bordelen in dit gebied: de Shokoclub, de Semarangclub, Hinomura of in Futabasi. De vrouwen waren geselecteerd uit vier nabije kampen, waarbij sommige vrouwen zich als vrijwilliger aanboden om de plaats in te nemen van de geselecteerde meisjes, die vaak erg jong waren. De Japanners vonden de vrijwilligers echter te oud en namen alsnog de meisjes mee. Later werden er in Semarang door de Kempeitai nog ruim honderd Indo-Europese, Indonesische en Chinese vrouwen geronseld. Zij werden overgebracht naar de Shokoclub voor een keuring, terwijl zich buiten op straat een

---

¹⁷⁵ Ibidem, 92.

¹⁷⁶ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 153.

grote menigte protesterende familieleden had gevormd. Uiteindelijk zijn zeventien vrouwen overgeplaatst naar Flores en zijn zij gedwongen tot prostitutie.¹⁷⁷

In een van de Semarang-zaken klaagden de Temporaire Krijgsraad in Batavia twaalf Japanners aan voor dwangprostitutie, in de andere zaak stond alleen kolonel Ikeda terecht, die verantwoordelijk was voor de organisatie van de legerbordelen in Semarang. De twee zaken gaan alleen over de Europese slachtoffers die waren geronseld uit de interneringskampen, niet een van de honderd inheemse vrouwen die buiten het kamp geronseld werd is genoemd.

In het proces werd bij ieder Europees slachtoffer expliciet vermeld dat zij nog maagd was voordat zij in het bordeel terecht kwam. Het inbrengen van de maagdelijkheid van de vrouwen veroorzaakte een nog grotere ontzetting dan de daden op zichzelf zouden kunnen voortbrengen. Het betrof hier niet de gedwongen prostitutie van een vrouw, maar de gedwongen prostitutie van een Europese maagdelijke vrouw. De Temporaire Krijgsraad hechtte grote waarde aan deze maagdelijkheid, aangezien de ongetrouwde Europese vrouw volgens Westerse standaarden maagdelijk diende te zijn.¹⁷⁸

Naast de benadrukking van de maagdelijkheid van de vrouw, vermeldt de Groot in zijn bespreking van deze zaken ook de psychologische schade die de slachtoffers opgelopen hebben. De gedwongen prostitutie heeft geleid tot ‘ernstige geestelijke en lichamelijke schade’ en ‘zwaar geestelijk lijden’.¹⁷⁹

De hoge straffen die de Temporaire Krijgsraad oplegde voor gedwongen prostitutie gingen niet alleen om het delict, maar werden beïnvloed door de implicaties die dit delict had voor de slachtoffers. Door te benadrukken dat het slachtoffer haar maagdelijkheid verloor, dat zij vernederd werd en dat zij psychologische schade opliep wordt gewezen op de schending van de Europese vrouwelijke onschuld.

De Europese vrouwelijke eerbaarheid werd ook gebruikt om te bewijzen dat er sprake was van dwang. De Krijgsraad beweerde meerdere malen dat Europese vrouwen nooit vrijwillig prostituee zouden worden. Volgens de Krijgsraad wisten de Japanners ook dat Europese vrouwen zich niet uit vrije wil zouden prostitueren en hebben zij om deze reden de vrouwen moeten ronselen aan de hand van dwang en misleiding. De Groot merkt op dat in de Semarang zaak een van de Japanse beklaagden toegaf te weten dat Europese vrouwen en meisjes zich uit principe weigerden te laten gebruiken.¹⁸⁰ In een van de gevallen logen de Japanners over de werkzaamheden die de vrouwen zouden verrichten. In het proces meende

---

¹⁷⁷ Van Poelgeest, ‘Oosterse stille dwang’.

¹⁷⁸ Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Collectie van de Indische Afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, inventarisatienummer 400, zaak 72/1947.

¹⁷⁹ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 104

¹⁸⁰ *Ibidem*, 33.

de Krijgsraad dat ‘naar ’s Krijgsraads oordeel de Japanners, indien zij openlijk en duidelijk het doel waarvoor de vrouwen en meisjes moesten dienen, hadden bekend gesteld, op een sterk verzet en grote moeilijkheden zouden zijn gestuit en het stellig de vraag zou zijn geweest of het hun gelukt zou zijn vrouwen en meisjes uit die kampen te werven, zonder daarbij geweld toe te passen’. In het proces om de dwangprostitutie in Semarang benadrukte de Krijgsraad meerdere malen dat Nederlandse vrouwen en meisjes in het interneringskamp uit principe niet bereid zouden zijn een beroep uit te oefenen dat ‘volgens Westersche maatstaven niet eerzaam is en indruischt tegen de eerbaarheid’.¹⁸¹ De rechters in de Temporaire Krijgsraad gebruikten dus de Europese vrouwelijke intrinsieke moraal om te ontcrachten dat zij zich vrijwillig opgegeven hebben, waardoor er automatisch een aspect van dwang moet zijn geweest.

In het proces tegen kolonel Shoichi Ikeda, die de opdracht had gegeven vrouwen uit interneringskampen te ronselen en hen in bordelen in Semarang te plaatsen, onderstreepte de Krijgsraad wederom dat Nederlandse vrouwen nooit vrijwillig prostituee zouden worden. De kolonel beweerde dat hij niet wist dat de vrouwen gedwongen waren tot prostitutie, en dat hij geloofde dat de prostituees in de bordelen in Semarang zich vrijwillig opgegeven hadden. De Krijgsraad meende echter dat de kolonel had moeten weten dat ‘Nederlandse vrouwen en meisjes in het algemeen en uit principe niet bereid waren om in Japanse bordelen als prostituee te werken, en zij dit alleen zouden kunnen door misleiding en/of geweld.’ De kolonel is vervolgens veroordeeld tot vijftien jaar gevangenisstraf.¹⁸²

De Krijgsraad hanteerde dus een redenering waarin Europese vrouwen gekarakteriseerd worden als intrinsiek eervol en moreel, en dat om deze reden alle Europese prostituees in de bordelen gedwongen moeten zijn. Op deze manier werd het makkelijk de Japanners te veroordelen. Zij hadden immers in alle gevallen dwang gebruikt, want er was geen enkele andere manier waarop Europese vrouwen prostituee zouden worden.

De Krijgsraad onderscheidde verschillende soorten van dwang. De duidelijkste manier was directe fysieke dwang of geweld, iets dat de Krijgsraad uitgebreid beschreef. Bij een van de slachtoffers in Semarang werd beschreven hoe zij ontmaagd werd na ‘een worsteling waardoor zij half bewusteloos van uitputting en ellende was geraakt’. Door duidelijk te maken dat het slachtoffer hevig protesteerde toonde de Krijgsraad aan dat er geen enkele sprake van vrijwilligheid was. De Krijgsraad karakteriseerde de gedwongen prostitutie op verschillende

---

¹⁸¹ Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Collectie van de Indische Afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, inventarisatienummer 400, zaak 72/1947.

¹⁸² Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Collectie van de Indische Afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, inventarisatienummer 400, zaak 72A/1947.

manieren, zoals ‘ontmaagding met geweld’, of ‘dwingen tot vleeschelijke gemeenschap ondanks haar verzet en worstelen’, ‘lichamelijke dwang tot het dulden van vleeschelijke gemeenschap met Japansche mannen’. De fysieke dwang werd in deze karakterisering benadrukt.

Ook De Groot noemt het verzet van de slachtoffers in zijn bespreking van de dwangprostitutie in Semarang. ‘Ondanks heftige protesten en wanhopig verzet en bij enkele meisjes en vrouwen poging tot zelfmoord’, werden volgens hem Europese vrouwen gedwongen tot prostitutie.¹⁸³

De Krijgsraad zag ook indirecte druk of misleiding als een vorm van dwang. De Japanners oefenden druk uit om Europese vrouwen in de bordelen te krijgen door bijvoorbeeld te dreigen de familie van de vrouw iets aan te doen als zij weigerde mee te gaan.¹⁸⁴ Ook beloofden de Japanners soms de vrouwen een baan als serveerster of hotelbediende. Eenmaal bij de club aangekomen kwamen de vrouwen erachter dat zij als prostituee moesten werken.¹⁸⁵ De Krijgsraad meende in de bespreking van een van de ronselingen van de Japanners dat de meisjes geneigd waren de Japanse misleiding te geloven omdat zij, uitgezonderd twee, ‘niet van het bar-achtige typen waren’.¹⁸⁶ Deze uitspraak toont aan dat het karakter van de slachtoffers meespeelde in de bepaling of er sprake was van dwang. Omdat de Europese meisjes onschuldig waren geloofden zij de misleiding, en kon er geen sprake zijn van vrijwilligheid.

Naast direct fysiek geweld en directe druk zag de Krijgsraad ook een grote mate van indirecte dwang, die ertoe geleid heeft dat de Europese vrouwen ‘kozen’ voor een leven in de bordelen. De Krijgsraad erkende de mogelijkheid dat er vrouwen waren die de bordelen zagen als een ontsnapping van de slechte omstandigheden in de interneringskampen. Zo meende de Krijgsraad in het proces tegen kolonel Ikeda dat hij diende te weten dat de Europese vrouwen zich niet vrijwillig prostitueerden, omdat er in de ronseling sprake was van indirecte dwang. De Japanners maakten gebruik van de ‘slechte en onmenselijke omstandigheden aangaande voeding en ligging in die kampen, die men bovendien zelf in het leven had geroepen’. Dit was ‘in strijd met zedelijkheid en menselijkheid’ en ‘zeer in strijd met de wetten en gebruiken van den oorlog.’ Het feit dat de interneringskampen ingesteld en bestuurd waren door de

---

¹⁸³ De Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië*, 30.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Collectie van de Indische Afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, inventarisatienummer 400, zaak 72/1947.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

Japanners, was voor de Krijgsraden reden genoeg om de Japanners ook in gevallen waarbij geen fysieke en directe druk is uitgeoefend aan te klagen voor gedwongen prostitutie.¹⁸⁷

Fysieke, directe en indirecte dwang waren allemaal geaccepteerde gronden waarop de Krijgsraad zijn veroordelingen voor gedwongen prostitutie kon doen. De breedte van het begrip ‘dwang’ kwam onder andere omdat de Krijgsraad vrijwillige prostitutie van Europese vrouwen als onmogelijk zag, op basis van de eerbaarheid die de koloniale retoriek in de Nederlands-Indische samenleving haar toekende. Europese vrouwen zouden nooit vrijwillig prostitueren worden omdat dit volgens Westerse standaarden ‘onfatsoenlijk en onrespectabel’ was. Zoals eerder besproken was het in de koloniale retoriek de taak van de Westerse vrouw om de Westerse standaarden van gedrag en moraliteit uit te dragen, waardoor het voor de rechters in de Temporaire Krijgsraad buiten kijf stond dat de vrouwen deze normen en waarden zouden overtreden.

Al de besproken zaken in de Temporaire Krijgsraad hebben betrekking op Europese vrouwen en bieden dus geen informatie over hoe de rechters dachten over Indonesische vrouwen. Om toch licht te kunnen werpen op de naoorlogse juridische behandeling van Indonesische vrouwen zal nu een aantal zaken over seksueel geweld in de Krijgsraad te Velde in Batavia besproken worden.

3.5. Krijgsraden te Velde

In totaal zijn er in de Krijgsraad te Velde voor het KNIL in Batavia in vier jaar bijna 1700 zaken behandeld. Eenentwintig zaken hadden te maken met seksueel geweld. De slachtoffers waren vrijwel allemaal van Indonesische afkomst. Ook de daders waren vaak inheems; er zijn maar drie Europese militairen aangeklaagd voor seksueel geweld.

De Krijgsraden te Velde spraken recht op basis van het Nederlands-Indische militaire strafrecht. In de strafoverwegingen van de Krijgsraad te Velde in Batavia valt op dat de auditeur-militair op zoek was naar lichte straffen en vaak verzachtende omstandigheden aandroeg die een strafvermindering tot gevolg hadden. In een diepere analyse van de zaken is te zien dat veel van de verzachtende omstandigheden die de Krijgsraad aanhaalde gronden hadden in koloniale ideeën.

Een voorbeeld hiervan is de zaak rond een militair geboren in Flores die beschuldigd werd van misbruik van een elfjarig meisje. Omdat de Krijgsraad het aspect van dwang niet voldoende bewezen achtte, kreeg de beklaagde alleen een celstraf van tien maanden voor het

---

¹⁸⁷ Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Collectie van de Indische Afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, inventarisatienummer 400, zaak 72/1947.

plegen van ontuchtige handelingen met een minderjarige. In de overwegingen over de strafbepaling achtte de auditeur-militair enerzijds dat de handelingen van de beklaagde niet horen bij een goede discipline. Anderzijds meende de auditeur-militair dat ‘primitieve mannen zoals de beklaagde’ een seksueel probleem hebben, dat versterkt wordt door de lange tijd in de voorste linie.¹⁸⁸ Het koloniale idee van de inheemse man als slaaf aan zijn seksuele lusten werd in deze zaak gebruikt als een verzachtende omstandigheid.

Ook in processen tegen Europese daders heeft de Krijgsraad strafoverwegingen gemaakt op basis van koloniale ideeën. In een zaak over een Europese militair die zijn minderjarige stiefkind misbruikt had, droeg de auditeur-militair een aantal verzachtende omstandigheden aan. Een psychologisch rapport gaf aan dat de beklaagde minder toerekeningsvatbaar geacht moest worden. Hij was ‘meer tragisch dan crimineel’ en ‘zwak van karakter’ en hij hoefde dan ook zijn straf niet uit te zitten. Daarnaast vermeldde de Krijgsraad dat de beklaagde ‘uit de heffe des volks in Nederland is voortgekomen’ en woonde ‘in een voor Europeanen vrijwel onbewoonbare omgeving’. De auditeur-militair meende dat het zedelijk peil van de beklaagde laag moet zijn geweest.¹⁸⁹ Uit deze redenering blijkt de koppeling van de Indonesische samenleving aan moreel verval. De onbewoonbare omgeving heeft in de dader, die zwak van karakter was, gezorgd voor immoreel gedrag.

In een andere zaak werd een Europese korporaal ervan beschuldigd een minderjarig Europees meisje misbruikt te hebben. In deze zaak bleek uit een psychiatrisch onderzoek dat de korporaal in een tijdelijke periode van afwijkend gedrag heeft gehandeld, aangezien hij gelukkig gehuwd was en verder niet ongunstig beoordeeld werd door zijn meerderen. De raadsman van de beklaagde gaf in zijn pleidooi toe dat de beklaagde de zedelijke normen van de maatschappij heeft overtreden, maar dat dit gebeurde in een periode van inzinking. Een opwelling duidde volgens hem nog niet op crimineel gedrag.¹⁹⁰

De Krijgsraad te Velde zag seksueel geweld als een gevolg van een lage moraal in de beklaagden. Het is interessant dat in gevallen met Indonesische daders gewezen werd op een intrinsieke lage moraal gebaseerd op hun afkomst. Inheemse mannen waren primitief en hadden een seksueel probleem en deze afkomst heeft geleid tot seksueel geweld. In de gevallen met Europese daders werden juist uitzonderlijke omstandigheden gezocht om hun onzedelijke gedrag te verklaren. De Krijgsraad stelde psychologische onderzoeken in om te

---

¹⁸⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 58, zaak 358/1948.

¹⁸⁹ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 59, zaak 386/1948.

¹⁹⁰ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 64, zaak 362/1949.

verklaren waarom de mannen onzedelijk gedrag vertoonden. Vaak werden de misdaden gekarakteriseerd als een tijdelijke inzinking. Hun gedrag wees niet op een criminele aanleg, maar op een periode van afwijking.

Door begrip te verschaffen voor het gedrag van de beklaagden kon er een lagere straf opgelegd worden. De verklaringen verschilden voor Indonesische en Europese mannen, maar waren allemaal koloniaal van aard. Koloniale ideeën over de moraliteit van Europeanen en Indonesiërs speelden dus mee in de strafbepalingen van de Krijgsraad te Velde.

Uit de analyse van de manier waarop de Krijgsraad te Velde omging met daders in zaken over seksueel geweld blijkt een soepelere behandeling voor de drie Europese militairen die aangeklaagd zijn. Twee van hen hebben geen gevangenisstraf hoeven uit te zitten. De Krijgsraad achtte de ene Europese beklaagde ‘meer tragisch dan crimineel’ en hij hoefde zijn straf niet uit te zitten. De andere Europeaan ontkende dat hij het delict begaan had en werd volledig vrijgesproken. Er bestonden nog twee andere zaken waarin de beklaagde ontkende, ook hier achtte de Krijgsraad het delict niet bewezen. In deze zaken leidde andere overtredingen alsnog tot een gevangenisstraf. In de overige achttien zaken hebben de beklaagden volledig bekend en legde de Krijgsraad hen straffen op lopend van een maand tot acht jaar.

Zaken waarin de beklaagden geen bekentenis deden, leidden altijd tot een vrijspraak. De Krijgsraad achtte het delict in deze zaken niet voldoende bewezen. Verkrachting was dus niet te veroordelen als het enige bewijs het woord van het Indonesische slachtoffer was. In een vergadering van een aantal militaire aanklagers spraken zij over de berechting van seksueel geweld. Hierin meende een kapitein dat bewijs moeilijk te leveren was ‘omdat de Indonesische vrouwen veelal weinig of geen verzet plegen’.¹⁹¹ De aanname dat Indonesische vrouwen zich niet verzetten tegen seksueel geweld was schadelijk voor de geloofwaardigheid van de slachtoffers, omdat er bewijs voor dwang moest zijn om het delict te veroordelen.

Een voorbeeld van een scepsis over dwang als het ging om Indonesische slachtoffers is een zaak waarin een militair uit Semarang beschuldigd werd van verkrachting. Hij had de opdracht gekregen een Javaanse vrouw terug naar haar huis te brengen en eenmaal daar aangekomen had hij haar verkracht. De beklaagde heeft volledig bekend. In de strafoverweging gaf de auditeur-militair aan dat de vrouw ruim meerderjarig was en ‘in zekere zin tenslotte haar medewerking aan het gebeuren niet geheel heeft onthouden’.¹⁹²

Hoewel de beklaagde had bekend meende de auditeur-militair dat het slachtoffer niet

---

¹⁹¹ S. van den Bos, ‘Military justice in the Dutch East-Indies’, Master thesis UU (18 januari 2015), 56.

¹⁹² Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 58, zaak 355/1948.

geheel gedwongen is. Hij baseerde deze aanname op het feit dat het slachtoffer meerjarig was en dus in staat was verzet te plegen, maar dit niet of niet voldoende gedaan heeft. De uitgangspositie tegenover de Indonesische vrouwen in zaken over seksueel geweld was anders dan tegenover de Europese vrouwen in de Temporaire Krijgsraad. In zaken over Indonesische vrouwen was er alleen sprake van dwang indien het slachtoffer actief weerstand bood. De militaire aanklagers gingen ervan uit dat Indonesische vrouwen dit niet deden, wat impliceert dat de Krijgsraden te Velde het aspect van dwang in veel zaken niet bewezen achtten. Europese vrouwen hoefden niet te bewijzen dat zij gedwongen waren, de leden van de Temporaire Krijgsraad meenden dat zij zich uit principe nooit zouden prostitueren.

Ook andere generalisering over Indonesische vrouwen hebben gezorgd voor een nadelige positie van slachtoffers in rechtszaken over seksueel geweld. In de rechtszaken over seksueel geweld was de Krijgsraad te Velde expliciet in zijn koppeling van seksueel geweld aan eerbaarheid. In de processen staat het delict regelmatig gekarakteriseerd als ‘feitelijke aanranding van de eerbaarheid’, volgens artikel 289 van het 2^e Wetboek van Strafrecht juncto artikel 2 Wetboek van Militair Strafrecht.¹⁹³ Door recht te spreken over seksueel geweld gebaseerd op de aantasting van de eerbaarheid van de vrouw kunnen Indonesische vrouwen benadeeld worden.

Een voorbeeld van een dergelijke benadeling is een zaak in de Krijgsraad te Velde waarin een 54-jarige soldaat uit Malang terecht stond voor het met geweld plegen van ontuchtige handelingen met een minderjarige. De beklaagde gaf toe deze handelingen gepleegd te hebben, maar ontkende dat hij geweld of bedreigingen van geweld heeft aangewend. Volgens zijn verklaring was het slachtoffer bij hem gekomen en heeft zij zelf haar kleren uitgedaan. “Als zij niet gewild had, had ik haar weggestuurd,” zei hij. Het slachtoffer verklaarde echter dat hij haar opdracht had gegeven zich uit te kleden en dat zij hem had gehoorzaamd uit angst. Hij had haar gezegd dat zij problemen met haar ouders zou krijgen als zij niet zou luisteren. De Krijgsraad achtte het aspect van dwang of bedreiging niet voldoende bewezen en zag ‘het delict van feitelijke aanranding van de eerbaarheid niet wettig en overtuigend’. In de strafmaat legde de auditeur-militair deze beslissing verder uit. Hij geloofde dat het slachtoffer zich tot de beklaagde aangetrokken voelde, en omdat Indische meisjes ‘vroegrijp zijn’ meende de auditeur-militair dat de beklaagde geen duivelse opzet had toen hij met haar ontuchtige handelingen pleegde. De auditeur-militair zag het slachtoffer als

---

¹⁹³ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummers 49 t/m 65

volwassen en gewillig, waardoor er geen sprake was van dwang.¹⁹⁴

Het idee dat Indische meisjes ‘vroegrijp’ zijn is gebaseerd op koloniale ideeën over inheemse vrouwelijke seksualiteit. Meisjes en vrouwen zouden volgens deze denkbeelden niet beschikken over dezelfde onschuld als hun Europese tegenhangers. De generalisering dat jonge Indonesische meisjes seksueel actief zijn en al vroeg volwassenheid bereiken zag de Krijgsraad als bewijs voor het gebrek van aanranding van de eerbaarheid, waarna de beklagde is vrijgesproken.

In een andere zaak karakteriseerde de Krijgsraad opnieuw een Indonesisch minderjarig meisje als ‘vroegrijp’. De in Leiden geboren beklagde heeft volledig bekend en een medisch onderzoek gaf ondersteunend bewijs bij de aanklacht. In de strafbepaling werd wederom overwogen dat het meisje ‘vroegrijp’ was en daarom ‘de door beklagde handeling wellicht mede kan hebben uitgelokt’.¹⁹⁵ Dat zij ‘vroegrijp’ was betekende dus niet alleen dat zij geen aanspraak kon maken op de meerderjarigheidswet, maar gaf ook bewijs dat de seks op vrijwillige basis gebeurde. De intrinsieke seksuele losbandigheid die Europeanen in Indonesische vrouwen zagen, en zelfs in minderjarige meisjes, maakte het dus moeilijk om een aspect van dwang te kunnen bewijzen.

De Krijgsraad sloot in deze zaak niet uit dat er sprake was van een tussen moeder en dochter vooraf beraamde valstrik. Er werd niet duidelijk gemaakt waarom de vrouw, met wie de beklagde al jaren getrouwd was, met haar dochter een dergelijk plan op wilde zetten. Het idee van de Europese man die slachtoffer viel aan de Indonesische losbandige vrouwen komt vaak terug in het koloniale denkbeeld van deze tijd. Zo kregen de concubines de schuld van het morele verval in Europese man, die door de omstandigheden waarin hij leefde geen weerstand heeft kunnen bieden. In deze zaak, waarin het een Europese beklagde betrof, haalt de Krijgsraad dezelfde soort redenering aan.

Net als in de Temporaire Krijgsraden speelde in de Krijgsraden te Velde de seksuele geschiedenis van de slachtoffers een rol. In de Temporaire Krijgsraden betekende dit dat de maagdelijkheid van de vrouw benadrukt werd om de gruwelijkheid van de Japanse dwangprostitutie over te brengen. De Krijgsraad te Velde gebruikte echter de seksuele geschiedenis van de slachtoffers om het seksueel geweld dat hun is aangedaan te bagatelliseren. Zo werd in een zaak een militair afkomstig uit Bandoeng beschuldigd van het plegen van ontucht met zijn minderjarige kind. Hij heeft hiertoe volledig bekend. De

---

¹⁹⁴ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 55, zaak 105/1948.

¹⁹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 59, zaak 386/1948.

Krijgsraad had echter ‘sterk de indruk’ gekregen dat de dochter van de beklagde tijdens de Japanse bezetting met haar moeder in een Japanse bar heeft gewerkt. Hierdoor meende de Krijgsraad dat het slachtoffer ‘dientengevolge verre van onbedorven was, zodat allerminst uitgesloten is, dat zij mede door de beklagde gepleegde handelingen heeft uitgelokt’.¹⁹⁶

De Krijgsraad te Velde zag de werkzaamheden in de Japanse bar als reden om te veronderstellen dat het slachtoffer seksueel contact heeft gehad met Japanners. De ‘bedorvenheid’ van het slachtoffer, dus het feit dat het slachtoffer in het verleden seksueel actief is geweest, werd geassocieerd met de mogelijkheid dat zij de handelingen heeft uitgelokt. De seksuele geschiedenis van het slachtoffer werd in de Krijgsraad meegenomen in hun overwegingen over het aspect van dwang, waarbij zij in dit geval het minderjarige slachtoffer vanwege haar ‘bedorvenheid’ benadeelden.

De auditeur-militair voegde hieraan toe dat de onschuld van het slachtoffer niet gekrenkt is door de acties van haar vader. Hier werd wederom het feit dat het slachtoffer geen maagd meer was genoemd, dit keer niet om het aspect van dwang te weerleggen maar als een relativering van de aanklacht. Door seksueel geweld te karakteriseren als de aantasting van eerbaarheid of onschuld werden aanklachten van vrouwen die geen maagd meer waren minder serieus genomen. Zij hadden immers minder onschuld die aangetast kon worden.

De beklagde werd zelfs geprezen omdat hij zijn dochter, ‘wier levenswandel het nodige te wensen overliet’, heeft laten opnemen in een pensioonaat om haar gedrag te verbeteren. De Krijgsraad zag de bekrompen huisvesting waarin het gezin woonde en de psychische inzinking van de beklagde ten gevolge van huwelijksproblemen als redenen waardoor de beklagde geen weerstand heeft kunnen bieden tegen de verleiding van het slachtoffer.¹⁹⁷ De Krijgsraad zette het minderjarige meisje weg als de boosdoener, die met haar lage moraal haar vader heeft verleid. De auditeur-militair meende dat er in deze zaak geen sprake is geweest van nadelige gevolgen voor de minderjarige in het sociaal niveau, ‘met name niet van een gelaedeerde kinderziel’.¹⁹⁸

Wederom zijn de implicaties van het seksueel geweld voor het slachtoffers van belang voor de strafbepaling. De basis waarop de Krijgsraad concludeerde dat er geen nadelige gevolgen voor het slachtoffer zijn is onduidelijk. Aannemelijk is dat het gebrek aan nadelige gevolgen voor het slachtoffer samenhang met haar ‘bedorvenheid’. Door de nadruk te leggen

---

¹⁹⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 59, zaak 386/1948.

¹⁹⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 59, zaak 387/1948.

¹⁹⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummer 59, zaak 386/1948.

op haar immorele verleden kon de auditeur-militair aantonen dat de handelingen van haar vader niet gezorgd hebben voor een ‘gelaedeerde kinderziel’, en toonde hij vervolgens aan dat het delict niet zo ernstig was. De Temporaire Krijgsraden hanteerden dezelfde techniek, maar door te spreken over de psychologische schade die de Europese vrouwen opgelopen hadden poogden zij juist de ernst van het delict te benadrukken.

Conclusie

Deze thesis heeft zich gebogen over de vraag waarom seksuele misdaden tegen Indonesische vrouwen in de rechtszaken van de Temporaire Krijgsraden afwezig waren, terwijl ze wel – mondjesmaat – in de zaken van de Krijgsraden te Velde voorkwamen. Ik heb de vraag opgeworpen of deze afwezigheid te verklaren is uit de manier waarop koloniale elites in Nederlands-Indië naar ras en seksualiteit keken. Vervolgens heb ik onderzocht of we aanwijzingen hebben dat deze denkbeelden ook in de militaire rechtspraak in het naoorlogse Indië een rol kunnen hebben gespeeld. Verschillende onderzoekers hebben aangevoerd dat seksisme en racisme verantwoordelijk waren voor de afwezigheid van seksuele misdaden jegens Indoneïssche vrouwen in de rechtspleging, zoals Tanaka en Hicks. Geen van hen heeft precies aangegeven hoe dit racisme en seksisme hun weg hebben gevonden in de naoorlogse rechtspraak. Deze thesis heeft de kritiek trachten te concretiseren door, in de eerste plaats, het koloniale discours over moraliteit en eerbaarheid van Europese en Indonesische vrouwen uiteen te zetten, en vervolgens te onderzoeken hoe Europese rechters in de Temporaire Krijgsraad in Batavia seksueel geweld jegens Europese vrouwen behandelden en inzicht te verschaffen in de manier waarop Europese rechters Indonesische vrouwen behandelden in de Krijgsraad te Velde in Batavia. Hieruit heb ik proberen te destilleren wat het discursieve klimaat was waarin de leden van de militaire rechtbanken opereerden. Hoewel we dus geen harde verklaringen hebben voor de afwezigheid van zaken betreffende seksuele misdaden jegens Indonesische vrouwen in de Temporaire Krijgsraden, kan de wijze waarop zij wel in de Krijgsraden te Velde zijn behandeld inzicht bieden in de manier waarop koloniale denkbeelden voorkwamen en gebruikt werden in de naoorlogse militaire rechtspleging.

De afwezigheid van zaken over gedwongen prostitutie van Indonesische vrouwen in Japanse legerbordelen is zacht gezegd opzienbarend. Niet minder dan in totaal tussen de zesduizend en zestigduizend Indonesische vrouwen zijn slachtoffers geworden van Japanse dwangprostitutie, een groot contrast met de tweehonderd tot driehonderd Europese slachtoffers. Dat de Temporaire Krijgsraden alleen de Europese slachtoffers behandelden heeft uiteraard diverse oorzaken. Zo was de relatie tussen de Indonesische bevolking en de Europeanen gespannen en kregen de Krijgsraden te maken met een aantal praktische problemen, zoals een gebrek aan goed gekwalificeerd personeel. Het is echter onmiskenbaar dat de belangrijkste verklaring gezocht moet worden in de wijze waarop de Europese rechters de genderverhoudingen en seksualiteit van Indonesische vrouwen zagen.

Uit het onderzoek naar de naoorlogse militaire rechtspraak blijkt dat koloniale denkbeelden terugkomen in de gerechtelijke stukken. Ook blijkt dat er een verschil bestaat tussen zaken over Europese slachtoffers in de Temporaire Krijgsraad en Indonesische slachtoffers in de Krijgsraad te Velde in de manier waarop de daders, het delict en de slachtoffers gepresenteerd werden. Een voorbeeld van een duidelijk verschil tussen de behandeling van Europese en Indonesische vrouwen is hoe de Krijgsraden zijn omgegaan met het aspect van dwang. De Temporaire Krijgsraad meende dat Europese vrouwen vanuit hun intrinsieke moraliteit zichzelf nooit vrijwillig zouden prostitueren, aangezien dit beroep volgens Westerse maatstaven 'indruischt tegen de eerbaarheid'. De processen met Europese slachtoffers begonnen met de aanname dat zij gedwongen waren. Het kon hierbij gaan om fysieke, directe of indirecte dwang.

Dit gold niet voor de Indonesische slachtoffers. De leden van Krijgsraad te Velde geloofden dat Indonesische vrouwen zich niet verzetten tegen seksueel geweld, waardoor het aspect van dwang moeilijk te bewijzen was. Indonesische vrouwen konden zich dus in hun aanklacht alleen beroepen op fysieke dwang en aantoonbaar verzet. In zaken voor de Krijgsraad te Velde waarin de beklaagde geen bekentenis aflegde en het alleen het woord van het slachtoffer tegen dat van de beklaagde was, leidde dit altijd tot een vrijspraak. De Europese slachtoffers werden dus altijd beschouwd als onvrijwillig, terwijl de onvrijwilligheid van Indonesische slachtoffers alleen geloofd werd zodra de beklaagde een bekentenis deed.

Een reden dat de Temporaire Krijgsraden geloofden dat Europese vrouwen zich niet vrijwillig zouden prostitueren, was omdat dit voor Europeanen een oneervol beroep was. Uit het onderzoek van Hesselink kwam ook naar voren aan dat Europeanen meenden dat Indonesische vrouwen geen eerbaarheid verloren als zij zich prostitueerden, omdat zij geen goed ontwikkelde moraal hadden. Gedwongen prostitutie van Europese vrouwen betekende dus een grote aantasting van haar eerbaarheid, terwijl de Indonesische vrouwen die gedwongen waren tot prostitutie niet in hun eerbaarheid geschonden konden worden. De redenering dat Europese vrouwen zich uit principe nooit vrijwillig zouden prostitueren kon niet opgaan voor Indonesische vrouwen, omdat er volgens de Europeanen voor hen vanuit de samenleving geen stigma rustte op prostitutie. Prostitutie was volgens de Europese gedachtegang in de Indonesische samenleving geaccepteerd, waardoor Indonesische 'troostmeisjes' niet beschikten over een afkeer voor prostitutie vanuit hun cultuur, zoals de Europese slachtoffers dit volgens de Temporaire Krijgsraad wel kenden.

In de jaren '40 was de beoordeling van seksueel geweld nog sterk bepaald door concepties van vrouwelijke eerbaarheid. De Temporaire Krijgsraden onderstreepten de onschuld van Europese vrouwen en benadrukten hiermee de ernst van het delict. Zo vermeldde de auditeur-militair soms expliciet de maagdelijkheid van de slachtoffers, de psychologische schade die zij opliepen en de vernedering die zij ervoeren. De Groot noemt gedwongen prostitutie ook wel het ultieme voorbeeld van wreedheid. De slachtoffers van dwangprostitutie beschrijft hij als 'willoze prooi', om de volledige hulpeloosheid van de Europese vrouwen aan te tonen. Ook de Krijgsraad te Velde karakteriseerde het delict van seksueel geweld regelmatig als 'schending van de eerbaarheid'. In meerdere zaken probeerde de Krijgsraad echter de eerbaarheid van het slachtoffer te ondermijnen. Door de Indonesische slachtoffers te karakteriseren als 'verre van onbedorven' en 'vroegrijp' haalde de Krijgsraad de maagdelijke onschuld van de slachtoffers weg, wat aantoont aan dat het koloniale idee van de seksueel losbandige Indonesische vrouw juridisch geaccepteerd werd. In sommige gevallen beschuldigde de Krijgsraad het slachtoffer er zelfs van de handelingen uitgelokt te hebben. De Europese vrouw werd dus gekarakteriseerd als 'willoze prooi', terwijl de Indonesische vrouw beschuldigd werd van het uitlokken van het delict.

In deze thesis heb ik betoogd dat de visie van de militaire rechters in Nederlands-Indië sterk gekleurd was. Dit heeft ertoe geleid dat Indonesische slachtoffers werden genegeerd of ten opzichte van Europese slachtoffers werden benadeeld. De koloniale ideeën over Europese vrouwen hebben ertoe geleid dat de rechters in de Temporaire Krijgsraden vanzelfsprekend geloofden in hun onschuld. Hoewel seksuele misdaden jegens Indonesische vrouwen in de Krijgsraad te Velde wel werden behandeld, blijkt uit de rechtszaken dat de Indonesische slachtoffers van seksueel geweld ook in dit geval aan de hand van koloniale vooringenomenheden werden berecht, waarbij de geloofwaardigheid van het slachtoffer onder druk van koloniale vooroordelen in het geding kwam. Rechters bagatelliseerden seksueel geweld jegens Indonesische vrouwen op basis van hun gebrek aan eerbaarheid, hun losbandigheid en hun zogenaamde 'vroegrijpe' seksualiteit. De rechters zagen de ernst van seksueel geweld niet in als het ging om Indonesische vrouwen, terwijl de rechters misdaden jegens Europese vrouwen wél uitermate serieus namen. Racistische en seksistische koloniale concepties van vrouwelijke seksualiteit hebben er dus toe kunnen leiden dat de rechters in de Temporaire Krijgsraden alleen de ernst inzagen van de dwangprostitutie van Europese vrouwen en daardoor de Indonesische slachtoffers van Japanse dwangprostitutie niet behandeld hebben.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Collectie van de Indische Afdeling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, inventarisatienummer 400, zaak 72/1947 & zaak 72A/1947.

Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Krijgsraden te Velde e.a., nummer toegang 2.09.19, inventarisnummers 49 t/m 65.

Literatuur

Adams, C., *Sukarno: An Autobiography (as told to Cindy Adams)* (Indianapolis 1965).

Asian Women's Fund, 'Asian Women's Fund and the Comfort Women Issue',

<http://www.awf.or.jp/pdf/0170.pdf> (Tokio 2003).

Askin, K. D., *War crimes against women: prosecution in international war crimes tribunals* (Den Haag 1997).

Baay, R., *De njai: het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008).

Bel, J., 'De memsahib, de njonja en de njai: seksuele moraal in de koloniale literatuur van het fin de siècle', *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans* 11:1 (2004) 1-19.

Bem, M. "'Troostmeisjes' van Nederlandse fotograaf Banning nu ook te zien in Japan', *de Volkskrant*, 23 september 2014.

Bos, S. van den, 'Military justice in the Dutch East-Indies', Master thesis UU (18 januari 2015).

Borch, F.L., "'In the name of the Queen": military trials of Japanese war criminals in the Netherlands East Indies (1946-1949)', *The Journal of Military History* 79 (2015) 93-125.

Boudewijn, P., 'Halfslachtige en halfkrachtige zielen, rasvermening in de Indische romans van Louis Couperus', *Spiegel der Letteren* 55:3 (2013) 279-300.

Bruggen, C. Van, *Een Indisch huwelijk* (Amsterdam 1921),

Bruggen, C. Van, *Goenong-Djattie* (Amsterdam 1909).

Couperus, L., *De boeken der kleine zielen* (Amsterdam 1901)

Couperus, L., *De stille kracht* (Amsterdam 1900).

Crenshaw, K., 'Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics', *University of Chicago Legal Forum* 140 (1989) 139-167.

Gouda, F., 'De vrouw in Nederlands-Indië: van mestiezencultuur naar Europese cultuur', *Indische Letteren* 20 (2005) 3-11.

Gouda, F., *Dutch culture overseas: colonial practice in the Netherlands Indies, 1900-1942* (Amsterdam 1995).

Groot, L.F. de, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië 1946-1949* *Temporaire Krijgsraad Batavia* (Den Bosch 1990).

Helsdingen-Schoevers, B. Van, *De Europeesche vrouw in Indië* (Baarn 1914).

Heidebrink, I., 'War crimes tribunals' in: P. Peter e.a., *The encyclopedia of Indonesia in the Pacific War* (Leiden 2009) 403-416.

Hesselink, L. 'Prostitution: a necessary evil, especially in the colonies' in: E. Locher-Scholten e.a. *Indonesian women in focus: past and present notions* (Dordrecht 1987) 205-224.

Hicks, G., *The comfort women: Japan's brutal regime of enforced prostitution in the Second World War* (New York 1997).

Horton, W.B., 'Comfort women' in: P. Peter e.a., *The encyclopedia of Indonesia in the Pacific War* (Leiden 2009), 184-196.

Janssen, H., 'Achtergrond: weggestopt oorlogsgeweld', <http://www.hildejanssen.nl/troostmeisjes/achtergrond-nl.html> (april 2010).

Jasper, J.E., *Van deugden en dwalingen* (Amsterdam 1910).

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969-1994).

Jorgenson, N.H.B. & Friedmann, D., 'Enforced prostitution in international law through the prism of the Dutch Temporary Courts Martial at Batavia', *FICHL Publication Series* 21 (2014) 331-354.

Kawada, F., 'Situation of the former "comfort women": updates', *Voices from Japan* 3 (1997) 35-39.

Kousbroek, R., *Het oostindisch kampsyndroom* (Amsterdam 1992).

Laarman, C., *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2005* (Hilversum 2013).

Locher-Scholte, E., *Women and the colonial state: essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000).

Loo, V. Van de, 'Tobben in Indië: wijze vriendinnen advisereren Hollandse vrouwen', *Indische Letteren* 9 (1994) 66-80.

McClintock, A., *Imperial leather: race, gender and sexuality in the colonial contest* (New York 1995).

McGregor, K., 'Emotions and activism for former so-called "comfort women" of the Japanese occupation of the Netherlands East Indies' in *Women's Studies International Forum* 54 (2016) 67–78.

Meijer, M., *In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie* (Amsterdam 1996).

Ministry of Social Affairs, Republic of Indonesia, 'Report on the handle of ex Jungun Ianfu by Indonesia Government in Cooperation with Asian Women's Fund (AWF)', <http://www.awf.or.jp/pdf/196e.pdf> (2006).

Molemans, G., 'Ook dwangprostitutie in Jappenkamp', *de Volkskrant*, 8 juni 2015.

NIOD, 'Japanse bezetting, Pacific-oorlog en Indonesische onafhankelijkheidsstrijd' (<http://www.niod.nl/nl/vraag-en-antwoord/japanse-bezetting-pacific-oorlog-en-indonesische-onafhankelijkheidsstrijd>).

Onbekende auteur, 'Recensie "Fatum"' *De Tijdspiegel* 3 (1899) 428-429.

Osch, F. van, 'Omdat wij mooi waren', DVD (2010).

Overduyn-Heyligers, E., *Warm bloed* (Utrecht 1904).

Piccigallo, P.R., *The Japanese on trial: allied war crimes operations in the East 1945-1951* (Austin 1979).

Poelgeest, L. van, *Japanse Besognes: Nederland en Japan 1945-1975* (Den Haag 1999).

Poelgeest, L. van, 'Oosterse stille dwang: tewerkgesteld in de Japanse bordelen van Nederlands-Indië', *NRC*, 8 augustus 1992.

Pols, H., 'Psychological knowledge in a colonial context: theories on the nature of the "native mind" in the former Dutch East Indies', *History of Psychology* 10:2 (2007).

Raben, R., 'De "vergeten" lotgevallen van Indonesiërs onder de Japanse bezetting', *Historisch Nieuwsblad* 4 (2000).

Rinzema-Admiraal, W., *Het geschonden beeld: aspecten van gedwongen legerprostitutie in door Japan gekoloniseerd en bezet Azië* (Den Haag 1993).

Rüter, C.F., *Enkele aspecten van de strafrechtelijke reactie op oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid* (Amsterdam 1973)

Sellers, P.V., 'The prosecution of sexual violence in conflict: the importance of human rights as means of interpretation', gepubliceerd door de *Women's Human Rights and Gender Unit* (2008).

Soh, S., *The comfort women: sexual violence and postcolonial memory in Korea and Japan* (Chicago 2008).

Spivak, G.C., 'Can the subaltern speak?' in C. Nelson & L. Grossberg, *Marxism and the interpretation of culture* (Illinois 1988) 271-313.

Stoler, A.L., 'Making empire respectable: the politics of race and sexual morality in 20th-century colonial cultures', *American ethnologist* 16:4 (1989) 634-660.

Stoler, A.L., *Race and the education of desire: Foucault's history of sexuality and the colonial order of things* (Durham 1995).

Stolk, J., *Onder de blauwe sarong* (Amsterdam 1986),

Tanaka, Y., *Japan's comfort women: sexual slavery and prostitution during World War II and the U.S. Occupation* (Londen 2003).

Termorshuizen, G., 'Indië is eigenlijk Europa geworden': Het briefverkeer tussen de kolonie en het moederland (±1845-1942)', *Indische Letteren* 24 (2009) 165-175.

Troonrede Koningin Wilhelmina, 17 september 1901 (<http://www.troonredes.nl/troonrede-van-17-september-1901/>).

Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Gedwongen prostitutie van Nederlandse vrouwen in voormalig Nederlands-Indië', 1993-1994.

Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Excessennota', 1968-1969.

Van der Arend, S.H., *Pleitbezorgers, procesmanagers en participanten* (Utrecht 2007).

Van Dijk, T., 'Critical discourse analysis' in D. Tannen, *The handbook of discourse analysis* (Oxford 2001) 352-371.

Vierde Verdrag van Genève, Artikel 27, 1949.

VPRO Buitenland, Het spoor terug: afscheid van Indië 6, de Nederlandse rechtspraak in Indonesië (8 mei 1988) (http://www.vpro.nl/buitenland/speel.POMS_VPRO_384592.html).

VPRO Zomergasten, Interview met Frank van Osch en Hilde Janssen, 2012 (<http://www.vpro.nl/zomergasten/achtergronden-fragmenten-2012/troostmeisjes.html>).

Wertheim, W.F., 'Koloniaal racisme in Indonesië', *de Gids* 154 (1991) 367-384.

Wetherell, M., *Discourse theory and practice; a reader* (London 2001).

Yoon, B.S L., 'Imperial Japan's Comfort Women from Korea: History & Politics of Silence Breaking', *Journal of Northeast Asian History* 7:1 (2010) 5-39.